

Alina Žvinklienė

Moters kelias į akademiją: istorija ir dabartis

Lygios moters ir vyro politinės, ekonominės bei socialinės teisės yra kasdienio gyvenimo dalis jau kelioms Lietuvos gyventojų kartoms. Tai tikriausia vienas iš nedaugelio teigiamų tarybinės santvarkos paveldo aspektų, užtikrinusių moters reprezentaciją viešajame gyvenime, tačiau nepanaikinusių jos diskriminacijos. Todėl visuomeniniame diskurse šis ideologinis palikimas reiškiasi tuo, kad moters diskriminacija nesuvokiama kaip socialinė problema. Moters subordinacija vyru, geriausiai atveju, suvokiama kaip neatskiriama kultūros dalis ir atitinkamai moters nenoras arba nesugebėjimas paklusti vadinamajai tradicinei santvarkai, kur moteriai yra apibrėžtas pavaldinės/tarnaitės vaidmuo, dažniausiai suvokiamas kaip jos asmeninė psichologinė problema.

Pagrindinis dėmesys šiame straipsnyje skiriamas apžvelgti akademinės moters situacijai Lietuvos moksle remiantis istorine-kultūrine bei sociologinės analizės perspektyva. Akademinė moterimi vadinama moteris, kuri dėsto ar/ir atlieka mokslinius tyrimus universitete ar/ir mokslo tiriamojoje institucijoje. Straipsnio tikslas – parodyti, kad moterų lygių teisių ir galimybių problema susijusi ne tik su pavienėmis moterimis; tai yra visuomeninė problema, nuo kurios sprendimo priklauso demokratijos raida Lietuvoje. Atitinkamas dėmesys skiriamas išaiškinti diskriminacijos suvokimo lygmeniui akademinėje bendruomenėje.

Straipsnyje panaudota M. Taljūnaitės ir A. Žvinklienės 2001–2002 metų sociologinio tyrimo „Demokratija ir moteris: akademinės moterys Lietuvos ir ES darbo rinkoje. Dabartis ir perspektyvos“ medžiaga. Pasitelkiant fenomenologinės tradicijos kokybinį tyrimo metodą pasirinkta ekspertų apklausa atliekant standartizuotą interviu. Iš viso atlikta dvidešimt interviu su žmonėmis, turinčiais mokslo laipsnį ir/arba pedagoginį vardą, priklausančiais akademinėi bendruomenei, užimančiais įvairaus lygio pareigybes ir turinčiais skirtingus statusus (nuo asistento ir doktoranto iki profesoriaus, akademiko bei mokslo administratoriaus). 40 proc. atrinktųjų sudarė vyrai. Taikyta ir kontrolinė grupė – aštuoni interviu buvo atlikti su kitų šalių atitinkamais ekspertais (iš Suomijos, Rusijos, Latvijos, Šveicarijos, Italijos, JAV ir Vokietijos).

Moteris ir išsilavinimas europinėje kultūroje

Moters padėtis visuomenėje ar tik tam tikroje jos struktūroje, pavyzdžiui, moksle, nagrinėjimas neišvengiamai skatina kreipti žvilgsnį į kultūros istoriją. Kultūrą galima suprasti kaip simbolinę struktūrą, ji susideda iš reikšmių, kurias žmogus vartoja bendraudamas su kitais žmonėmis. Kultūra gali būti išsivaizduojama kaip reikšmių sandėlis, „iš kurio be priedartos mes renkames tai, ko mums reikia, tai, prie ko esame įpratę“ (Kavolis 1992; 14). Tai gi įpratę prie tam tikrų, pvz., vyro ir moters santykių, žmonės, net ir pasikeitus visuomeninei ideologijai, naudojami tuo, kas atitinka jų įgūdžius bei poreikius. Tad įprastinės tvarkos esmė, t.y. vyro ir moters santykis visuomeni-

nėje struktūroje bei požiūris į jį išlieka, nepaisant tariamai akivaizdžių pokyčių. Būtent kultūra meta iššūkį vyro ir moters lygybės principo įsitvirtinimui visuomeniniam gyvenime net XXI a. pradžioje. Nes kultūra kaip „simbolinės struktūros turi amžinybės potencialą. Syki įkurdintos žmonių vaizduotėje, jos ten kažkaip ir palieka, bent kaip galimybės, kultūrinis archyvas, iš kurio nuolat išnyra ar atgimsta kokiu nors nauju pavidalu tai, kas buvo palaidota“ (Kavolis 1992; p.55). Šiuolaikinės moters padėtis, taip pat ir moksle, yra intelektualiosios krikščioniškos tradicijos požiūriu į moterį ir iš dalies į išsilavinusią moterį tęstinumas.

Netolimos praeities laikais Europos religi-

nė ir pasaulietinė mintis buvo nusistačiusi ne tiek prieš moterų išsilavinimą apskritai, kiek prieš lygų su vyrais išsilavinimą. Svarstymai dėl moterų išsilavinimo apribojimo buvo plėtojami hierarchinės struktūros vyras-moteris išlaidų ir sustiprinimo link. Šioje struktūroje vyrui buvo skiriamas kūrėjo-valdovo, o moteriai – vartotojos-pavaldinės vaidmuo. Atitinkamai moteris kaip savarankiška mąstanti būtybė paprastai keldavo susierzinimą, nepasitikėjimą ir netgi neapykantą. Tarp įvairių šiuo metu gyvujančių įvaizdžių tam tikras moters tipas aprašytas G. Počepcovo (2001). Taigi:

1. Ji pasižymi neeiline išvaizda (t. y. kartais ji būna nepaprasto grožio mergina arba bjauri senė, tačiau abiem atvejais – tai išskirtinė asmenybė).

2. Ji turi ypatingų žinių ir iškalbos dovaną. Ji tiki žodžio galia.

3. Ji mąsto labai originaliai: nuolatos sumano ką nors nauja.

4. Ji yra įsitikinusi savo išskirtinumu. Tai lemia nestandartinę jos elgseną.

5. Ji pasižymi nugalėtojo savybėmis (žengia kario keliu), kelia žmonėms pagarbos ir baimės jausmus.

Belieka atsakyti į klausimą: kas toji moteris? Ar tai šiuolaikinė moteris: nepriklausoma, išsimokslinusi (neretai išlaikanti šeimą)? Ne, tai – pasakų ragana. Galima būtų teigti, kad priklausomai nuo to, kaip šiuolaikiniai tėvai ar vaiko artimųjų ratas pateiks pasakos interpretaciją ir atitinkamai teigiamą ar neigiamą raganos apibūdinimą, bus formuojamas teigiamas arba neigiamas požiūris į socialiai aktyvią moterį. Tačiau bene svarbiausia pasakų apie raganas išvada, įsimenama visam gyvenimui net ir pamiršus pasakas, yra tai, kad būtent dėl neįprastų savybių tokia moteris paprastai atskiriama nuo kasdieninio bendruomenės gyvenimo, ji paprastai būna nesusaistyta šeimos saitais. Taigi tokia moteris dažniausia “pasmerkta” vienišam gyvenimui. Tikriausiai kol kas vienintelė išsamesnė vyro ir moters reikšmių tyrimo studija Lietuvos kultūroje yra V. Kavolio knyga (1992), kuria mes remsimės svarstydami moters įvaizdžius, gyvavusius Lietuvoje iki XIX amžiaus.

Taigi net pirmojoje lietuviškoje knygoje yra raganos-burtininkės motyvas. Ragana-burtininkė yra stipri savo vienišumo, slapto žinojimo savybėmis, o todėl – pavojinga elito vyrams. “Mažvydo burtininkė atstovauja ir tradicijai, kurią krikščionybė bando sugriauti, ir laisvei – būtent tam, ką žmonės daro, išreikšdami save (Kavolis 1992; 37). Tam tikras lietuvių moterų laisvumas ir galėjimas dalyvauti viešajame gyvenime buvo susietas su jų ekonominiu nepriklausomumu, – čia turimos omenyje bajorės našlės, kurios gaudavo tam tikrą palikimo dalį kaip atlyginimą už kraitį, – atrodė grėsmingas ir pasaulietiskajam Mykolui Lietuviui. Galima tik priminti, kad pavojingos moters atsiradimas literatūros tekstuose sutapo su raganų medžiokle Lietuvoje; 1552 m. buvo nuteista pirmoji ragana.

Taigi archiniame lietuvių kultūros sluoksnyje egzistuoja laisvos, nepriklausomos moters tipas, tačiau akivaizdu, kad dėl krikščionybės išsigalėjimo jis įgauna neigiamą reikšmę, kuri nuolatos reprodukuojama vėlesniuose tekstuose ir taip įsitvirtina viešajame diskurse.

Žinoma, kad krikščionybė, kovodama su pagonybe ir negalėdama iki galo išnaikinti jos tradicijų, stengėsi adaptuoti “vietines” tradicines kultūras atitinkamai pagal krikščioniškąją ideologiją, o tai savo ruožtu paveikė visos Europos kultūros raidą. Teologijos kaip kultūros dalies apibūdinimas leidžia teigti, kad kiekviena teologija taip pat sukuria ir savo tradiciją. Taigi krikščioniškas moters įvaizdis gali būti suvokiamas ir nagrinėjamas kaip europinės intelektualiosios tradicijos bei šiuolaikinio viešojo diskurso moters atžvilgiu pagrindas.

Intelektualioji Europos mintis plėtojosi gerokai paremta Antikos autoritetais. Antikinėje Graikijoje moters buvo bijoma, ir dėl to ji buvo niekinama, o moterų dalyvavimas viešoje sferoje, išskyrus tam tikras kultines apeigas, buvo griežtai ribojamas. Tačiau taip pat žinoma, kad autoritetų mintys dažnai buvo “koreguojamos” atsižvelgiant į laikmečio poreikius. Nepaisant to, kad ankstyvoji krikščionybė skelbė visų žmonių lygybės principą, šiuolaikinėse oficialiose teologiniuose tekstuose galima aptikti mizoginijos antikinės tradicijos tęstinumą.

Teigiama, kad pagrindiniai krikščioniškieji

moters subordinacijos ir išsilavinimo principai yra suformuluoti jau šv. Pauliaus laiškuose, nors taip pat tikėtina, kad jie sukurti humanistiniais ankstyvojo modernizmo laikais, kai idealu buvo laikomas klusnios moters modelis. Šv. Pauliaus pirmajame laiške Timotiejui skelbiama: “11) moteris tegul mokosi tylomis su visišku klusnumu; 12) bet moteriai neleidžiu mokyti, nei viešpa-tauti vyrui; priešingai, ji turi tylėti, nes 13) Adomas buvo supavidalintas pirmas, paskui – Ieva.” Taigi bažnyčios tėvai pripažindavo moters išsilavinimo būtinybę. Tačiau išsilavinimas nenusakė moters skatinimo kūrybinei veiklai. Atvirkščiai, išsilaviniamas skatino moters paklusnumą vyrui ir jo sukurtų idėjų vartojimą. Moters vartotojos vaidmuo buvo grindžiamas pirmagimio teise. Vyras buvo sukurtas pirmas, todėl jis esąs vadovas. Svarbiausias krikščionybės nuopelnas Europos kultūrai – pasirinkimo principo suformulavimas. Ankstyvaisiais viduramžiais vienuolynuose moterys galėjo įgyti išsilavinimą ir turėti galimybę užsiimti moksline veikla, būdinga konkrečiam laikotarpiui. Taigi teoriškai moterys galėjo rinktis iš anuomet gyvusių moters modelių: namų šeimininkės, išsimokslinusių vienuolės; arba, susiklosčius palankioms aplinkybėms, buvo galima žengti savuoju, dažniausiai vyriškos veiklos, keliu. Tačiau moterys už tai neretai buvo baudžiamos; ryškus pavyzdys – *Jeanne d’Arc* likimas.

Viduramžiais Europoje buvo pradėti steigti universitetai, o vienuolynų vaidmuo mokslo raidoje sumenko. Humanizmas kaip intelektualinė jėga kūrė naują europiečių inteligentiją, kuri mokslą - pažinimo ir naujojo žinojimo kūrimą - antikinės Graikijos pavyzdžiu suvokdavo kaip išskirtinai vyrišką užsiėmimą. Priešingai negu ankstyvoji krikščioniškoji ideologija, kurioje buvo gerbiama skaistybė, humanizmo idealas suformavo atominės šeimos modelį, kuriame buvo griežtai apibrėžtas moters kaip vyro ir jo vaikų tarnaitės vaidmuo. Humanistų nuomone, mokymasis savo ruožtu atitraukia moterį nuo šeimos ir vyro, nes moters užduotis yra būti idealia žmona ir namų šeimininke. Kartu buvo pripažįstama (ypač protestantų), kad moteriai reikalingas tam tikras išsilavinimas, pakankamas vaikams auklėti ir namų ūkiui pri-

žiūrėti. Taigi moteris gaudavo namų išsilavinimą, kurio kokybė priklausydavo nuo tėvų požiūrio į moteriai būtiną išsilavinimą ir pačios moters norų, susijusių su savišvieta.

Valstybių centralizacija, biurokratinių valdymų struktūrų sukūrimas, industrializacijos atsiradimas ir žmogaus gyvenimo individualizacija nužymėjo pirmąsias ribas reiškiniams, kurie šiandien vadinami viešąja ir privačiąja sferomis. Kartu buvo tęsiama moters svarbos mažinimo politika, kurią atspindi tiek teologinė, tiek pasaulietinė XVIII–XIX a. literatūra, “kur vyras paprastai yra sutapatinamas su universaliais poreikiais, su teisingumu, su įstatymais, kurie galioja visiems, o moteris – su partikuliarumu, su specifiniais, savo šeimos interesais, su tuo, kas priklauso uždaram žmonių rateliui (Kavolis 1992; 36). Susidaro įspūdis, kad moterys dažnai išsiverždavo iš joms skirtų vaidmenų ir tikriausiai savo veikla paneigdavo joms skirtus apibūdinimus bei paliepiamus, šitaip sudarydamos rimtą pagrindą abejonėms dėl vyro išskirtinumo sureikšminimo, - kitaip anų laikų literatūroje tiek daug dėmesio nebūtų skirta moters “priedermės” apibrėžimui.

Be abejo, visais laikais tai buvo mažas nepriklausomų, paprastai – išsilavinusių ir sumanių moterų skaičius. Jos kurdavo modelį, priešingą namuose užsidariusios ir klusnios moters modeliui, ir neabejotinai turėjo savo gerbėjų ir niekintojų. Gerbėjai paprastai atstovavo visuomenės aukštuomenei ir skatino moteris savišvietai bei kūrybiniam darbui. Taigi pseudo-akademiniams aukštuomenės bei buržuazijos salonai pakeitė vienuolių celes. Tačiau nepriklausomos moters niekintojų visada buvo dauguma. Net Šviečiamasis laikotarpis, kuris suformulavo visų žmonių lygybės koncepciją, nesuteikė moterims lygiaverčių pilietinių teisių – tokių, kurias turėjo vyrai. Atvirkščiai, moters ir vyro skirtumai tuomet buvo grindžiami humanitariniais ir gamtos mokslų atradimais, ir tai buvo pagrindas pilietiniam moterų beteisiškumui paremti.

Taigi besikurianti naujųjų laikų demokratija ir sparti industrializacijos plėtra gyvenimą galutinai padalijo į viešąjį ir privatųjį bei įtvirtino idealios atominės šeimos modelį, kuris atitiko besiformuojančios buržuazijos poreikius. Vyras ir

toliau turėjo būti asocijuojamas su viešuoju gyvenimu, o moteris – su privačiuoju, t. y. šeimos gyvenimu. Savo ruožtu vyrui buvo skirtas šeimos aprūpintojo vaidmuo, o moteriai – namų tvarkytojos. Profesionali veikla už namų ribų buvo leistina tik netekėjusioms moterims.

Industrializacija darbininkų klasės moterų gyvenimą, ko gero, paveikė mažiau, negu įprasta manyti. Atsirado daug naujų darbo vietų jaunoms netekėjusioms moterims, tačiau industrializacija neleido joms mokytis ir tobulėti profesinėje srityje. Nors daugeliu atvejų darbininkų šeimose dirbo abu sutuoktiniai, buržuazinis šeimos modelis jiems taip pat buvo idealas. Valstiečių šeimoje taip pat nebuvo įprasta, kad ištekėjusi moteris dirbtų svetimame ūkyje; jos darbas už savo ūkio ribų buvo vertinamas kaip priverstinė priemonė savo ūkiui išlaikyti. Buržuazinio idealios moters bei atominės šeimos modelio esmė, nepaisant moters emancipacijos laimėjimų visame krikščioniškosios kultūros pasaulyje, galima teigti, išlieka ir šiandien, ją plačiai reprodukuoja žiniasklaida. Kiek šis modelis atitinka realias žmonių galimybes bent formaliai sekti šiuo pavyzdžiu, – tai jau kitos studijos tema.

Šiuolaikinės akademinės moters istorija prasidėjo XIX a. pabaigoje, kai išplitus emancipacijos idėjoms ir atsiradus industrializacijos poreikiui universitetų durys buvo atvertos moterims. Industrializacijai reikėjo išsilavinusios darbo jėgos, o tai stimulavo mokslo raidą. Mokslo industrijai reikėjo daugiau mokslininkų ir dar daugiau – tinkamai parengtų išsilavinusių mokslininkų asistentų. Moterys, paprastai kilusios iš akademinų sluoksnių, jau galėjo įrodyti, kad gali asistuoti moksliniame tyrime, o turėdamos atitinkamą išsilavinimą – ir atlikti jį savarankiškai. Juo labiau, kad profesinis išsilavinimas padidindavo tikimybę turėti darbo vietą ir, atitinkamai, užtikrindavo nepriklausomą ar bent papildomą pragyvenimo šaltinį.

Maždaug XIX a. viduryje viešoji nuomonė aiškiai susiskirstė į dvi priešingas stovyklas: progresyviai nusiteikusių visuomenės dalių, teigiamai vertinusių moters emancipaciją, kurios sudedamoji dalis buvo teisė į lygiavertį su vyrais išsilavinimą, ir konservatyviai nusiteikusių da-

lį, neigiamai vertinusių lygiavertį moterų ir vyrų išsilavinimą. Taigi progresyvioji visuomenės dalis bei akademiniai sluoksniai rūpinosi mergaičių gimnazijų steigimu, propagavo ir palaikė moterų atėjimą į universitetus. Atitinkamai konservatyvioji visuomenės dalis, neneigdama tam tikro moters išsilavinimo būtinumo, formavo neigiamą požiūrį į moteris, siekiančias akademinio išsilavinimo ir mokslininkės karjeros. Tarp svarių argumentų, nukreiptų prieš akademinę moterų išsilavinimą, dažniausiai buvo pateikiamas intelekto ir moteriškumo nesuderinimo principas: graži moteris negali būti protinga ir, atvirkščiai, – protinga moteris negali būti patraukli. Įdomiausia tai, kad vadinaimosios *bas blue* (“mėlynosios kojinės”) ir *emancipee*, šiuolaikinių akademinų moterų pirmtakės, dažnai sąmoningai ar nesąmoningai laikydavosi šio principo, pabrėždamos savo drabužių bei elgesio „antimoteriškumą“, nes kitaip jos nebūtų laikomos intelektualėmis.

Karalienės Viktorijos laikais įsigalėjo nuostata, kad moterys yra atsakingos už visuomenės moralę. Visuomeninės moralės sergėtojai įrodinėjo, kad išsilavinusios moteris kelia rimtą grėsmę visuomenei moralei, nes moteris, net ir turinti lygiavertį su vyrais išsilavinimą, nekalbant jau apie aukštesnį už vyrų išsilavinimą, negali išlikti paklusni vyrui arba tėvui. Be to, svarstymuose, nukreiptuose prieš moterų išsilavinimą, dažnai buvo griebiamasi ir medicininių argumentų: pavyzdžiui, buvo įrodinėjama, kad moters organizmo specifika negali užtikrinti studijų kokybės, nes menstruacijos nuolatos trukdo mokslams ir atitinkamai moteris, išsikvojusi savo energiją mokslams, nusilpnina organizmą ir todėl negali pagimdyti sveiko kūdikio. Taigi akademinės studijos moteriai nereikalingos ir net pražūtingos jos sveikatai ir “vedybinei” karjerai. Gera partija, t. y. vedybos su vyru, užtikrinančiu moters padėtį visuomenėje ir materialinę šeimos gerovę, buvo laikomas svarbiausiu moters gyvenimo tikslu (Utrio 1998).

Tad jaunos merginos, turinčios akademinio išsilavinimo pradmenis, iš esmės galėjo rinktis iš dviejų apibūdinimų: neigiamo *emancipee* arba *bas blue*, kuris iš pradžių turėjo erudito reikš-

mę, ir pozityvaus tikrosios moters, t. y. sėkmingai ištekėjusios ir auginančios vaikus motinos, apibūdinimo. Šie du moters gyvenimo modeliai paprastai nebuvo laikomi tarpusavyje suderinamais. Moterų, atsidėjusių mokslui, skaičius visada buvo mažas, dar mažesnis skaičius buvo moterų, derinančių mokslinę karjerą ir šeiminių gyvenimą. Ši tradiciją praktiškai išliko ir tarp Vakarų mokslininkių.

Akademiinių moterų pirmtakės Lietuvos kultūroje

Lietuvos moters istorija bendraisiais bruožais mažai skiriasi nuo bet kurios europietės istorijos. Atsižvelgiant į Lietuvos politinę-socialinę ir ekonominę raidą, tam tikrų reiškinį pasitaikydavo ir anksčiau, pvz., tai vyro ir moters ekonominės lygybės principas, o kai kurie atsirado vėliau, pvz., viešojo, taip pat ir moters, išsilavinimo principas.

Lietuvos įsijungimas į Vakarų Europos kultūrą prasidėjo kartu su krikščionybės plitimu Lietuvoje. Moters saviraiškos suvaržymo normos pradėjo dominuoti nuo XVI a., kai išplito humanistinė pasaulėžiūra ir Lietuvoje įsigalėjo katalikybė. 1579 m. Vilniuje buvo įsteigtas pirmasis universitetas. Ko gero, čia būta moterų reikalavimų ar net bandymų lankyti paskaitas ir galbūt net dėstytojauti – tam, be abejo, turėjo įtakos protestantiškoji ideologija. Pavyzdžiui, svarbiame katalikiškame tekste – M. Daukšos „Postilėje“ ir M. Mažvydo „Katekizme“ atkartojamas pavojingos autoritetingos moters motyvas. Tačiau tos moterys priklauso pasmerktajai sferai: M. Mažvydas atranda jas pagonybės liekanose, M. Daukša išvelgia jas jau krikščionybėje, tačiau eretiškuose sąjūdžiuose. Būtent protestantizmas, kuris leido kiekvienam krikščioniui interpretuoti Šventąjį Raštą pagal savo protą ir sąžinę, reikalavo bent jau pradinį skaitymą įgūdžių. Taigi XVI a. pabaigos lietuviškame tekste randame griežtą atkirtį protestantiškai ideologijai apskritai ir nusistatymą prieš tokį moterų išsilavinimą, kuris leistų joms viešai reikštis ir argumentuoti savo mintis konkrečiai: „Ir jau, neduok Dieve, moters profesorės. Ne tik namuose moko vyrus, bet ir vie-

šoje vietoje“ (Kavolis 1992; 40).

K. Donelaičio „Metų“ liuteroniškoje vyro ir moters reikšmių versijoje jau išnyksta pavojingos, kalbančios savo vardu moters motyvas. Moterims suteikiamas balsas ir moralinė lygybė su vyrais. Kavolio nuomone, tai tikriausiai susieta su vyrų mąstymo pokyčiais moters pavojingumo atžvilgiu, nes tiksliai organizuotoje biurokratinėje valstybėje, kokia buvo ano meto Mažoji Lietuva kaip Prūsijos karalystės dalis, moterų nepriklausomybei liko mažai vietos. Tačiau Mažosios Lietuvos kaimo moterys moraliai buvo aktyvesnės už vyrus, ir tai gali būti laikoma lietuviška baudžios suformuotos kaimo vyrų ir moterų psichologijos specifika. Ir jeigu K. Donelaičio laikais, t. y. XVIII a., kaimo moterys paprastai likdavo namuose, tai XIX a. dalis tų moterų, paprastai – netekėjusių, greičiausiai skatinamų tiek moralinio aktyvumo, tiek ir jų veiklos apribojimo arba pačių nenoro dalyvauti šeimos ūkio ekonominėje veikloje, išėjo iš namų ir papildė vadinamųjų „judrių žmonių“ gretas.

„Judraus žmogaus“ fenomenas Lietuvos kultūroje atsirado antrajame XIX a. ketvirtyje. Tai – žmonės, neprisirišę prie savo aplinkos, nuolat keliaujantys, duodantys moralinius ir praktinius patarimus, pamokslaujantys. Jie atstovauja įvairiems socialiniams sluoksniams, tačiau svarbiausias visų keliaujančių žmonių bruožas – konservatyvi laikysena ir tradicinių krikščioniškųjų vertybių laikymosi pagrindimas bei skleidimas. Tačiau, skirtingai nuo vyrų, socialiai nepriklausomos keliaujančios moterys, vadinamos davatkomis, įgijo prastą reputaciją.

Kavolis yra pateikęs davatkos apibūdinimą ir galimus jos neigiamo įvertinimo visuomenėje paaikškinimus. Taigi davatka – tai neišsilavinusi kaimo moteris, atsidavusi dvasiniam, religiniam gyvenimui. Jos veiklai būdingas keliavimas iš vienos bažnyčios į kitą ir kunigų pamokslų lyginimas. Iš esmės davatka buvo religinis socialinės kontrolės instrumentas. Tačiau davatkos sulaukdavo daug priekaištų ir paniekos iš bažnyčios vyrų, nes jos bandė „įtvirtinti nepriklausomos moters vaidmenį tokioje ideologinėje struktūroje, kuri neleidžia moteriai būti nepriklausoma, būtent tradiciniuose Katalikų

Bažnyčios rėmuose” (Kavolis 1992; 61). Taigi davatka už savo veiklą iš anksto buvo “pasmertka” paniekai ir pajuokai, nes kitokių, pasaulietinių ideologinių struktūrų, atvirų nekilmingai ir oficialaus išsilavinimo neturinčiai moteriai, anuometinėje Lietuvoje beveik nebuvo.

Emancipuotos moters fenomenas beveik nėra aprašytas XIX a. lietuvių literatūroje, kitaip, pvz., negu rusų literatūroje. Be abejo, tokių “vienetinių” moterų Lietuvos kultūroje turėjo būti, tačiau nuo viešosios kritikos jas paprastai apsaugodavo kilmė ar jų luomo uždaramas, o svarbiausia, kad tikriausiai dėl nedidelio skaičiaus jos nebuvo laikomos pavojingomis lietuvių tautai, kurią dar reikėjo pažadinti prisikėlimui ir atsinaujinimui.

Taigi galima teigti, kad XIX a. viduryje Lietuvoje buvo paplitę mažiausiai du socialiai aktyvių moterų tipai: emancipuota moteris ir “davatka”. Abu šiuos moterų tipus, priešingus tradicinės moters įvaizdžiui, siejo bendri bruožai: ir emancipuota moteris, ir davatka atstovavo privačiai iniciatyvai, buvo ar bent stengėsi būti socialiai nepriklausomomis, o jų gyvenimo būdas buvo tarsi alternatyva tradiciniam šeiminiam gyvenimui. Tačiau jeigu pirmoji, *emancipee*, paprastai reikšdavo laisvamanišką požiūrį į gyvenimą, tai antrajai, davatkai, buvo būdingas griežtas pažiūrų konservatyvumas; matyt tokiu būdu jos apsisaugodavo nuo sutapatavimo su laisvo elgesio moterimis. Galima sakyti, kad emancipuotos moterys atstovavo besikuriančios buržuazijos miesto kultūrai, kuri iš esmės buvo ne lietuviška, o davatkos – kaimo kultūrai. Savaiame suprantama, kad atsiradus galimybei gauti išsilavinimą ir tęsti jį universitetuose, dalis tokio tipo moterų ja pasinaudojo, ir – atitinkamai – dalis jų papildė mokslininkų gretas.

Taigi Didžiojoje Lietuvoje, kur nugalėjo kontrreformacija, praktiškai iki XIX a. pabaigos moterų išsilavinimas buvo griežtai ribojamas namų išsilavinimo uždaviniais, kurie atitikdavo moterų luomo nuostatas. Kilmingų ir pasiturinčių šeimų moterys, kaip ir visoje Europoje, galėjo gilinti savo žinias skirdamos laisvalaikį savišvietai, parodyti savo išprusimą tik uždarame artimųjų rate ir perduoti savo žinias vaikams.

Išsilavinimas ir tobulos žmonos sąvokos raida XX amžiaus Lietuvoje

Tenka prisiminti, kad šiuolaikinė lietuvių tauta, kurios atgimimas praktiškai prasidėjo nuo XIX a. vidurio, pagal kilmę yra agrarinė. Vals-tiečių galvosena, papildyta ir sustiprinta katalikiškosios doktrinos, apibrėžia tikros moters sąvoką. Tikra moteris – pirmiausia gera šeiminkė, sugebanti tvarkyti namų ūkį ir paklusni šeimos interesams; savaiame suprantama, ji turi eiti už vyro ir gimdyti jam vaikus. Jaunoji Lietuvos inteligentija, dažniausiai kilusi iš smulkiosios kaimo buržuazijos, besirūpinanti tautiniu atgimimu, praplėtė šią sąvoką įtraukdama politinius tikslus. Pagal pačių inteligentų susikurtą įvaizdį tobula žmona turėjo būti tautiškai susipratusi, išsilavinusi lietuvis, sugebanti padėti savo vyrui kovoje už Lietuvos išlaisvinimą ir auginti autentiškus lietuvius. Taigi besikurianti inteligentija svarbiausiu moters uždaviniu tradiciškai laikė motinystę. Tačiau motinystės idėja, tai yra vyro šeimos atkūrimo bei tęstinumo vardan išplėsta iki tautos atkūrimo ir tęstinumo, “bet tauta – iš esmės vyrų bendruomenė” (Tereškinas 2001; 81). Vadinas, tikros moters inteligentės uždavinys išliko tradicinis, - tai yra tarnystė vyrui.

Tobulos žmonos paieškos, atsižvelgiant į politinius Lietuvos prisikėlimo tikslus, realiame gyvenime buvo apsunkintos dėl to, kad trūko atitinkamų lietuvių nuotakų. Išsilavinę vyrai lietuviai, vesdami tikras lietuvaites, dauguma kurių buvo neišsilavinusios kaimo merginos, turėjo intenciją pažadinti jų norą siekti mokslo ir išsiauginti tobulą žmoną, tačiau jų pastangos paprastai buvo nesėkmingos. Kartu vyrai, kurie mokėsi Lenkijos arba Rusijos universitetuose ar kituose kraštuose, labai dažnai vesdavo vietines moteris ir atitinkamai tokių etniškai mišrių sąjungų vaikai paprastai išaugdavo nutautėję. Taigi tiek tautiškai mišrios inteligentų šeimos, tiek ir tautiškos, tačiau mišrios situoktinių pradinio išsilavinimo atžvilgiu šeimos paprastai neįgyvendindavo politinių lietuvių šeimos tikslų.

Lietuvos moterų viešojo išsilavinimo istorija turi būti nagrinėjama moters išsilavinimo

Rusijos imperijoje, į kurią Lietuva buvo inkorporuota 1795 m., rėmuose. Mergaitės galėjo įgyti vidurinį išsilavinimą kartu su parengimu gyvenimui aukštuomenėje nuo 1764 m., kai Sankt Peterburge buvo įkurtas pirmasis kilmingųjų merginų institutas. Aukštojo išsilavinimo istorija prasideda 1869 m. – Sankt Peterburge ir Maskvoje įsteigti Aukštesnieji moterų kursai, kuriuose buvo rengiamos mokytojos ir gydytojos. Nuo to laiko pradinės mergaičių mokyklos ir gimnazijos buvo steigiamos visoje Rusijos Imperijoje. Tik po 1905 m. revoliucijos atsirado galimybė steigti mergaičių gimnazijas su dėstomąja lietuvių kalba – tai buvo Carinės Rusijos režimo nacionalinės politikos liberalizavimo pasekmė pasiekta Lietuvos katalikų bažnyčios pastangomis. Pirmoji mergaičių progimnazija Lietuvoje buvo įsteigta 1907 m.

Tačiau ir XX a. pradžioje buvo sunku rasti išsilavinusių moterį lietuvę. Valstietės buvo neišsilavinusios, o bajoraitės – nutautėjusios. Tačiau žinoma, kad ūkininkų samprotavimai apie nenorą leisti dukteris į mokslus atspindėjo baimę, kad, viena vertus, duktė pasidarys “poniška”, o kita vertus, didelę tikimybę, kad šeimoje teks išlaikyti išsilavinusią senmergę. Buvo manoma, kad išsilavinusi moteris nedirbs nei žemės ūkio, nei namų darbų, tinkamo jaunikio paieškos bus ribotos, o pinigai išleisti mokslui nueis niekais (Marcinkevičienė 1999). Galima teigti, kad XIX a. suformuluota lietuviška tobulo žmonos sąvoka, viena vertus, skatino merginų tėvus suteikti dukroms laikotarpį atitinkantį bent jau pradinį išsilavinimą, tačiau, kita vertus, kartu ribojo tolesnes merginų pastangas siekti akademinio išsilavinimo ir jį atitinkančios profesinės karjeros. Pagrindiniu moters gyvenimo tikslu buvo laikoma “karjera” šeiminiame gyvenime, o tai įvardijo tarnystę vyrui.

Tarpukario Lietuvos lyčių santykiai apibūdinami kaip neužbaigta moters emancipacija (Kavolis 1992). Be abejo, įtakos turėjo tai, kad daugelis tarpukario inteligentų taip pat buvo kilę iš kaimo ir su savo giminėmis palaikė glaudžius ryšius. Tarp kaimo ir miesto kultūrų tokie inteligentai dažnai atlikdavo tarpininkų vaidmenį. Tačiau smulkiosios kaimo buržuazijos

kultūra vyro ir moters santykių srityje paprastai buvo adaptuojama miestui, o tai atspindėjo požiūryje į moterį. Diskusijose apie moters vaidmenį visuomenėje bei literatūros kūriniuose dominavo konservatyvus požiūris, o moterys inteligentės iš esmės turėjo atitikti reikalavimus, keliamus tikrai moteriai.

Tarpukario Lietuvoje išsilavinimas buvo laikomas viena iš būtinų inteligentiškumo sąlygų, tačiau nepakankama. Veikiant tokiam požiūriui susiformavo savitas inteligentės tipas, t. y. išsilavinusi moteris, veikli šeimoje, kultūriniame bei visuomeniniame gyvenime (Račiūnaitė 2000). Taigi moteris inteligentė turėjo demonstruoti tautinio buržuazinio moters modelio bruožus. Ji, kaip vyro patrioto bičiulė, turėjo būti lietuviybės skleidėja ir galėjo siekti mokslinės karjeros. O kartu kaip tikra moteris – tikra ponija – ji turėjo būti atsidavusi šeimai, t. y. vyrui ir vaikams.

Socialistinis “moterų klausimas”, t. y. moterų emancipacija bei realios vyrų ir moterų lygybės kūrimas buvo įgyvendinamas pasitelkiant moterų įtraukimą į darbo rinką. Buvo manoma, kad moteris, dirbanti mokamą darbą, taps savarankiška ir išsivaduos iš “namų vergijos”. Socialistinėje visuomenėje, kurioje darbininkų klasė buvo laikoma hegemonė, marksistinė šeimos ir santuokos sąvoka, t. y. proletarinė šeima, buvo laikoma pavyzdžiu, išvirtinto *išteėjusios dirbančios motinos* modelis (Žvinklienė 1999). Tačiau lygių vyro ir moters teisių, o brandaus socializmo laikais – ir galimybių ideologija, įtvirtinta šalies 1978 m. Konstitucijoje, turėjo mažai įtakos tradiciniam moters ir šeimos diskursui. Moteris, nepriklausomai nuo jos išsilavinimo lygio ir profesinių laimėjimų, pirmiausia buvo suvokiama kaip asmuo, atsakingas už šeimos gerovės tvarkymą ir vaikų auklėjimą. Reikia pažymėti, kad nors Tarybinėje teisėtvarkoje ir buvo numatytas visuotinis gyventojų užimtumas, moterys, ypač auginančios vaikus, niekada pagal įstatymus nebuvo traukiamos atsakomybėn ar persekiojamos už veltėdžiavimą. Tačiau siekti tradicinio šeimos gyvenimo modelio, kur vyras yra šeimos materialinės gerovės aprūpintojas, o žmona – namų šeiminkė, dėl daugumos gyventojų mažų pa-

jamų galėjo tik mažas “tarybinių” šeimų skaičius. Paprastai jos priklausė komunistiniam, militariniam, intelektualiniam elitui, ir jų pajamas papildydavo tam tikra valstybinio aprūpinimo dalis arba tai buvo socialiai remtinės, daugia-vaikės šeimos.

Taigi tarybiniais laikais daugumai šeimų tradicinis šeimos modelis buvo suvokiamas kaip nepasiekimas dėl ekonominių priešasčių idealas, tačiau kartu moteris, nedirbanti mokamo darbo, paprastai buvo vertinama neigiamai. Tad galima teigti, kad lygių teisių ir galimybių socialistinėje visuomenėje, vartojant marksistinę terminologiją, buvo išlaikoma “klasinė neapykanta” šeimos gyvensenos pagrindu.

Oficialų tų laikų moters bei vyro įvaizdį galima išvystyti charakteristikose, kurias rašydavo komunistinės arba administracinės valdžios atstovai. Charakteristikos lydėjo tarybinį žmogų visą gyvenimą; neigiamos charakteristikos blogiausiu atveju galėjo “užblokuoti” profesinę karjerą, o geriausiu atveju – neleisti žmogui išvykti į užsienį, ap sunkinti buto ar dar kokių materialinių gerybių gavimą ir pan. Klasikinės teigiamos charakteristikos formuluotėje buvo numatyta, kad charakterizuojamas asmuo, ypač inteligentijos atstovas, privalo turėti tokius bruožus: žmogus turėjo demonstruoti stropumą profesinėje ir šeiminingoje veikloje, komunistinį sąmoningumą, būti politiškai subrendęs ir aktyvus visuomeninėje veikloje.

Taigi reikalavimai tikram tarybiniam žmogui oficialiai lyg ir neturėjo specifiškai moteriškų ar vyriškų savybių. Tačiau tarybinė žiniasklaida, pasakodama apie žymias moteris, ką nors pasiekusias profesinėje karjeroje, visada pabrėždavo jų sugebėjimą atlikti tradicinius moterų namų šeiminingų darbus, pvz., tvarkyti namų ūkį, gaminti valgius, megzti ir pan., neatsižvelgiant į tai, ar jos atstovavo valstiečių, ar mokslininkų bendruomenėms. Taigi iš naujo buvo reprodukuojami ir kuriami moteriškų bei vyriškų vaidmenų stereotipai – nors buvo pripažįstama moters profesinės veiklos svarba, tačiau pirmenybė teikiama “moteriškai” jos pri-gimčiai – t. y. vyro ir jo vaikų aptarnavimui.

Tarybiniais laikais nebuvo viešai diskutuojama apie moters išsilavinimo apribojimus, nes

tai nebūtų atitikę vyro ir moters lygybės ideologijos principų, tačiau viešajame diskurse vyko suskirstymas į moteriškas ir vyriškas profesijas. Tai savo ruožtu skatino mokyklų absolventus, viena vertus, siekti arba apriboti išsilavinimą, aukštesnį negu privalomas vidurinis, o kita vertus, pasirenkant aukštesniąją arba aukštąją mokyklą, atsižvelgti į būsimos profesijos lyčių santykių aspektą.

Mokslui pasiekti reikia tam tikro laiko ir tam tikrų ekonominių investicijų net ir tada, kai valstybės politikoje įtvirtintas nemokamo mokymo principas. Tradicinių stereotipų reproduktivumas, kai vyras suvokiamas kaip pagrindinis šeimos maitintojas, o žmonos pajamos laikomos papildomomis šeimos pajamos, ir apskritai, kai moteris suvokiama kaip išlaikytinė, greičiau susirasti mokamą darbą skatino vyrus labiau negu moteris, atidedant išsilavinimo siekimą vėlesniam laikui arba derinant darbą su mokslu. Reikia prisiminti, kad tarybinė švietimo sistema sudarydavo visas sąlygas dirbančiam žmogui siekti bet kurios pakopos išsilavinimo pasitelkiant darbo jaunimo vidurines mokyklas, vakarinius arba neakivaizdinius aukštesniųjų ir aukštųjų mokyklų skyrius. Pagaliau mokantis neakivaizdinėje aspirantūroje buvo įmanoma siekti net mokslinio laipsnio.

Paskutiniaisiais TSRS gyvavimo metais Lietuvos moterys, kaip ir visoje Tarybų Sąjungoje, buvo labiau išsilavinusios negu vyrai. Darbininkų ir valstiečių valstybėje geresnį moterų išsilavinimą lėmė ne tik aukštojo išsilavinimo vertė, bet ir gana menkas intelektualinių profesijų apmokėjimas, o ateityje tai atsispindėdavo kaip skirtumai tarp darbininkų ir tarnautojų (inteligentų) šeimų pajamų. Vidutinio darbininko šeimos pajamos paprastai buvo aukštesnės negu vidutinio tarnautojo šeimos pajamos. Tačiau darbininkų, valstiečių ir tarnautojų darbo sąlygos buvo taip pat skirtingos. Moterys buvo skatinamos dirbti mažiau apmokamą, bet tam tikro išsilavinimo reikalaujantį “popierinį” darbą negu geriau apmokamą, tačiau fiziškai sunkesnę darbą gamyklose arba žemės ūkyje.

Brandaus socializmo laikais, t. y. nuo XX a. septintojo dešimtmečio, pastebima aukštojo išsilavinimo apskritai ir tam tikrų profesijų fe-

minizacija, ypač pedagogikoje ir medicinoje. Tai pradedama laikyti vienu iš neigiamų šalies socialinės-ekonominės raidos tendencijų. Buvo manoma, kad moterys, orientuotos į profesinę karjerą, iki galo neatlieka motinystės funkcijų, dėl to šeimose mažėja gimstamumas ir, viena vertus, nukenčia vaikų priežiūra, o kita vertus, pareigos šeimai dažnai trukdo moteriai dirbti profesinį darbą pagal įgytą specialybę. Tai leido daugeliui aukštųjų mokyklų įvesti griežtesnius atrankos reikalavimus merginoms negu jaunuoliams. Protekcionistinė stojamųjų egzaminų politika jaunuolių atžvilgiu Lietuvoje buvo uždrausta tik prieš keletą metų.

Neokonservatizmo tendencijos oficialioje šeimos ideologijoje (ir atitinkamai moters atžvilgiu) atsirado brandaus socializmo laikais. Iš esmės tai buvo susiję su ekonominiais šalies sunkumais, patiriamais dėl neracionalaus darbo vietų paskirstymo siekiant garantuoti visuotinį gyventojų užimtumą, vis augančių išlaidų vaikų priežiūros ir mokymo įstaigose, neišplėtotos paslaugų infrastruktūros ir pan. Moters pasitraukimas iš mokamo darbo rinkos šeimos interesais buvo labai naudingas šalies ekonomikai ir atitiko visuomenines nuotaikas. Moters grįžimą į šeimą atlikti savo "prigimtinių funkcijų", t. y. gimdyti ir auklėti vaikus, parėmė 1982–83 m. Valstybinė šeimos pagalbos socialinė politika, padidinusi materialinę paramą šeimoms, auginančioms vaikus, pailginusi motinystės atostogas ikimokyklinio amžiaus vaiko priežiūrai ir pan.

Neokonservatyvioji šeimos ideologija pasiekė apogėjų atgimimo laikais ir atsispindėjo tradicinės šeimos atkūrimo koncepcijoje. Aštuntojo dešimtmečio socialistinės šeimos ideologijos ir politikos tikslai, t. y. santuokos stabilumas, gimstamumo didinimas, ikimokyklinio amžiaus vaikų priežiūros ir auklėjimo namų sąlygomis skatinimas nacionalinėse TSRS respublikose buvo suvokiami kaip vieni iš tautinio atgimimo tikslų, tuo labiau, kad devintojo dešimtmečio vidurio „perestrojka“ viešai atskleidė visas ištekėjusios ir dirbančios motinos realijas, pagal bolševikų modelį priverstos plėšytis tarp šeimos ir tarnybinių pareigų. Šio derinimo pasekmė: paprastai nukentėdavo ir mo-

ters profesinė karjera, ir šeiminis gyvenimas, o sumažėjus darbo jėgos poreikiui darbo rinkoje tai buvo laikoma nenaudinga nei šeimai, nei liaudies ūkiui.

Tradicinio lyties santykių diskurso egzistavimas kartu su socialistine gyvensena Tarybų Sąjungoje sukūrė visas prielaidas vyro kaip savaimė suprantamos vertybės suvokimui. Taigi vyras atsitraukė nuo pagrindinio šeimos gerovės aprūpintojo vaidmens, tačiau daugeliu atvejų neišitraukė į vaikų auklėjimą ir namų buities reikalų tvarkymą. Dažnai net ir tada, kai šeimoje būdavo vyras, moteris, tradiciškai atsakinga už vaikų priežiūrą ir auklėjimą, kartu tapdavo atsakinga ir už šeimos gerovę. Tokia daugelio socialistinių šeimų tikrovė skatino palaikyti "tradicinės" šeimos mitą.

Devintojo ir dešimtojo dešimtmečio sandūros ekonominių santykių liberalizavimas kartu su planinės ekonomikos sistemos sugriuvimu bei ekonominėmis privačiosios iniciatyvos galimybėmis, ypač prekyboje, viena vertus, skatino spartų pasiturinčių ar net labai turtingų žmonių be specialaus profesinio aukštojo išsilavinimo skaičiaus didėjimą, o kita vertus, valstybinių biudžetinių organizacijų tarnautojų, paprastai turinčių aukštąjį profesinį išsilavinimą, spartų nuvarginimą. Išsilavinimo ir profesijos neatitikimas užsėmimui, garantuojančiam didelės pajamas, niveliavo aukštojo išsilavinimo ir daugelių profesijų prestižą pirmaisiais pokyčių metais ne tik Lietuvoje, bet ir visoje postsocialistinėje erdvėje.

Neokonservatyvizmas šeimos ir moters atžvilgiu viešajame diskurse kartu su nusivylimu aukštojo išsilavinimo, užtikrinančio aukštą socialinį statusą ir stabilias pajamas, svarba, turėjo tam tikros įtakos moterų tarp aukštųjų mokyklų studentų skaičiaus mažėjimui devintojo dešimtmečio pradžioje, tačiau vis tiek jų skaičius buvo šiek tiek didesnis negu vyrų (šiuo metu šis skaičius vėl auga). Dabar idealios moters modelis nėra plačiai diskutuojamas visuomenėje, tačiau galima pastebėti, kad žiniasklaida nuolat reprodukuoja jau tapusius tradiciniais lyties santykių stereotipus. Beveik kiekvienam gyventojų sluoksniui tradicinės moters modeliai - naujojo elito dama, ištekėjusi namų šei-

mininkė, užsiimanti labdaros veikla ir kurianti naujus socialinius ryšius vyro veiklai paremti, arba ištekėjusi, vieniša, dirbanti ar praradusi darbą darbininkė/tarnautoja, ieškanti įvairių būdų šeimos biudžetui papildyti, - iš esmės yra savaime suprantami. Valstietės, aktyviai besidarbuojančios savo ūkyje ir atliekančios visas pareigas tam ūkiui išlaikyti, gyvenimas irgi neskatina jokios socialinės refleksijos. Tai reiškia, kad visuomenė naudojami idealios moters modeliais, atitinkančiais jos socialinį padėtį ir gerovę, įsitvirtinusi dar XIX amžiuje.

Akademinės moterys XX amžiaus Lietuvoje

Viena vertus, mokslo raidos poreikiai, kita vertus, mokslo valstybinės politikos arba privačios iniciatyvos prioritetai ir atitinkamai mokslui skiriamos lėšos lemia tam tikrų disciplinų mokslininkų skaičiaus didėjimą arba mažėjimą. Socialiniai veiksniai, darantys įtaką moterų skaičiui moksle, viena vertus, yra visuomeninė nuoroda į moters būtino išsilavinimo normą, o kita vertus, nusako, kiek mokslas asocijuojamas su "normalia" moteriška veikla. Atitinkamai pačios mokslo šakos skirstomos į daugiau arba mažiau moteriškas. Akivaizdu, kad humanitariniai, socialiniai mokslai, taip pat biomedicininiai mokslai suvokiami kaip moteriškos mokslo šakos, nes jose pastebima vadina moji feminizacija, kuri iš tikrųjų tęsia XIX a. tradiciją, kai būtent į šias mokslo šakas ir į jas atitinkančias profesijas buvo "įleistos" pirmosios moterys.

XX a. pirmoje pusėje, nepaisant to, kad buvo suformuluoti moterų išsilavinimo tikslai ir sudarytos galimybės jį įgyti, moterų, turinčių akademinį išsilavinimą, skaičius buvo nežymus, dar mažesnis jis buvo moksle. Ikikarinėje Lietuvoje žinomos tik kokios dešimt moterų pavardžių su moksliniais laipsniais. Reikia pažymėti, kad pirmoji Lietuvos moters mokslo disertacija buvo apginta dar 1910 metais Berlyne (pediatrijos srityje), tačiau Lietuvoje pirmoji moters mokslo disertacija (zoologijos srityje) buvo apginta tik 1939 m. Vytauto Didžiojo universitete Kaune (Dagytė, Vovierenė 1995). Tai-

gi nepriklausomos ikikarinės Lietuvos vienintelis universitetas buvo ne toks palankus moterims, siekiančioms mokslininkės statuso patvirtinimo, t. y. apsiginant mokslinę disertaciją, negu, pvz., ano meto Vokietijos arba Šveicarijos universitetai.

Sovietmetis paspartino mokslo raidą Lietuvoje ir moterų atėjimą į akademinę bendruomenę. Buvo sukurta visa aukštojo išsilavinimo mokyklų ir mokslo tiriamųjų institutų sistema. Moterų dalis tarp universitetų ir aukštųjų mokyklų dėstytojų ir profesorių buvo 40,1 proc., tarp mokslininkų ir tyrinėtojų – net 48,5 proc. pagal 1989 m. gyventojų surašymo duomenis. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, ypač pirmaisiais metais, Lietuvos mokslininkų padėtis pasunkėjo. Buvo prarasta mokslo rinka, mokslininkai turėjo prisitaikyti prie mažos šalies poreikių su ribotais gamtiniais išteklių ir įmonėmis, nepritaikytomis Lietuvos poreikiams tenkinti bei nepajėgiomis konkuruoti pasaulinėje rinkoje. Dėl Lietuvos ūkio struktūrų reorganizavimo, sudėtingos šalies ekonominės situacijos mokslininkų problemoms nebuvo skirtas reikiamas dėmesys. Mokslo ir studijų institucijos negavo pakankamai lėšų mokslo bei technologijų plėtrai ir mokslininkų skaičius pradėjo mažėti. Nors skirtingos statistinės analizės metodikos, naudojamos tarybiniais laikais ir dabar, neleidžia tiesiogiai palyginti mokslininkų skaičių, tarp jų – ir nustatyti moterų mokslininkų dalies bendrajame mokslininkų skaičiuje, tačiau netgi remiantis "grubiais" skaičiais akivaizdu, kad moterų mokslininkų dalis valstybinėse mokslo institucijose ir aukštojo išsilavinimo institucijose per pastarąjį dešimtmetį sumažėjo iki 32,9 proc. 1999 m.

Mokslininkų, ginančių disertacijas, skaičius kurį laiką taip pat mažėjo: iki 1994 m. Lietuvoje kasmet buvo ginama 300–350 disertacijų, o 1994 m. – tik 130, 1995 m. – 117, 1996 m. – 51 disertacija. 1990–2000-aisiais m. Lietuvos mokslininkės apgynė 1052 disertacijas. Šis skaičius artimas disertacijų, kurias moterys gynėsi 1968–1978 metais, skaičiui – 995 disertacijos; 1979–1989 metais – 969 disertacijos. Tačiau aktyviau disertacijas moterys pradėjo ginti tik pastaruosiu metu. Jeigu 1995 m. 37 apgintos di-

sertacijos buvo parašytos moterų, tai 2000-aisiais m. mokslines disertacijas apgynė net 226 moterys (Novelskaitė 2002).

Tokių spartų moterų mokslininkų, apgyntųjų mokslo disertacijas, skaičiaus didėjimą greičiau lemia ne tiek lygių moterų galimybių mokslinėje karjeroje skatinimo politika, deklaruojama pastaruosiu metu, kiek moterų mokslininkų galimybė išsilaikyti Lietuvos mokslo institucijose, kuri didėja įgijus mokslinį laipsnį. Atitinkamai reali grėsmė prarasti darbo vietą paskatino tam tikrą moterų dalį pagreitinti ilgamečio disertacinio darbo rengimą, jo užbaigimą ir pateikimą gynimui.

Tokiai Lietuvos mokslininkų „kokybinei“ situacijai būdingos dvi tendencijos: viena vertus, mokslininkų, turinčių mokslinį laipsnį, skaičiaus didėjimas, išskyrus socialinius mokslus, ir kita vertus, pedagoginių vardų skaičiaus mažėjimas, išskyrus biomedicinos mokslus. Kartu ryškus apskritai pedagoginių vardų skaičiaus sumažėjimas, o ypač tarp moterų 1999 m. palyginti su 1998 m. visose mokslinėse disciplinose. Statistiniai skaičiavimai rodo, kad šiuo metu tarp mokslininkų, turinčių mokslinį laipsnį ir pedagoginį vardą, dauguma yra moterų. Tai rodo, kad vyrai be mokslinio laipsnio kur kas dažniau negu moterys be mokslinio laipsnio įtraukiami į pedagoginę veiklą. 1999 m. (palyginti su 1990 metais) fizikos bei technologijos mokslų šakose beveik nebeliko moterų, turinčių pedagoginį vardą be mokslo laipsnio. Tuo tarpu moterų, turinčių pedagoginį vardą, bet neturinčių mokslo laipsnio, dalis biomedicinos moksluose išaugo beveik dvigubai. Čia taip pat beveik dvigubai sumažėjo pedagoginių vardų skaičius tarp vyrų, tačiau nežymiai išaugo jų dalis tarp turinčių pedagoginį vardą ir mokslinį laipsnį. Humanitarinių ir socialinių mokslų srityje moterų, turinčių mokslinį laipsnį ir pedagoginį vardą, skaičius didėjo, tačiau sumažėjo vyrų, turinčių pedagoginį vardą ir mokslinį laipsnį, dalis. Duomenys apie mokslininkus, jų mokslo laipsnius ir pedagoginius vardus pagal aukštojo mokslo, valstybinių sektorių, verslo įmonių ir pelno nesiekiančių organizacijų sektorių leidžia manyti, kad vyrai dažniau linkę derinti mokslinį darbą ir pedagoginę veiklą

negu moterys. Tačiau turint omenyje Lietuvos ekonominę mokslo padėtį ir viešąjį diskursą moters profesinės veiklos atžvilgiu tokių pasiskirstymą greičiau lemia pirmenybė teikiama vyrui, o ne moteriai, ypač ryški aukštosiose mokyklose. (Taljūnaitė, Žvinklienė 2001). Kadangi mokslo darbo rinka taip pat yra palankesnė vyrams negu moterims, pvz., suteikiant pedagoginį vardą ar bent nuolatinį etatą, dabartinės moterys labiau priverstos siekti mokslinio laipsnio negu ankstesniais laikais, kad galėtų užsitikrinti darbo vietos išsaugojimą ir perspektyvą gauti aukštesnę akademinę poziciją.

Tam tikras pozityvias tendencijas suteikiant moterims pedagoginį vardą, atitinkantį jų mokslinį vardą, taip pat pastebimos pastaruosiu metu, pvz., jeigu 1996 m. iš esamų 114 moterų habilituotų daktarų buvo tik 55 profesorės, tai 1999 m. iš esamų 116 moterų habilituotų daktarų jau buvo 62 profesorės. Tačiau pagal statistinius duomenis galima teigti, kad apginta disertacija nebūtinai garantuoja ją atitinkančią akademinę poziciją aukštojo išsilavinimo arba valstybinėje mokslo institucijose. Ir atvirkščiai, profesoriaus pozicija nebūtinai priklauso nuo ją atitinkančio mokslinio laipsnio, t. y. habilitacijos gynimo. Tačiau paprastai moters pozicija būna žemesnė negu vyro, nežiūrint į vienodą mokslinį laipsnį (Taljūnaitė, Žvinklienė 2001).

Taigi tam tikras moterų dalies padidėjimas tarp mokslininkų, turinčių aukštesnius pedagoginius vardus, taip pat yra susijęs ne tiek su lygių moterų galimybių mokslinėje karjeroje skatinimo politika (tai, be abejo turėjo tam tikros įtakos), kiek su „natūraliu“ vyrų profesorių skaičiaus mažėjimu, pvz., bendras profesorių skaičius 1996 ir 1999 metais nepasikeitė ir buvo 612, ir veikiau su tam tikru intereso mažėjimu mokslinės karjeros atžvilgiu tarp vyrų; tas mažėjimas gali būti perteikiamas jų mokslinės produkcijos kiekybiniais ir kokybiniais rodikliais, o tai teoriškai skatina „durų atvėrimą“ moterims aukštesniems postams akademijoje užimti.

Šiuo metu Lietuvoje yra 29 valstybiniai mokslo institutai, 15 valstybinių aukštųjų mokyklų ir 4 nevalstybinės aukštosios mokyklos. Šiose mokslo ir studijų institucijose bendras moterų mokslininkų santykis atskirose mokslo ir stu-

dijų institucijose priklausomai nuo mokslo srities svyruoja nuo 30 iki 60 proc., tuo tarpu tik viena moteris (Lietuvos maisto institute) užima direktoriaus pareigas. Tarp 24 Lietuvos Mokslo tarybos narių yra tik dvi moterys.

Lietuva nors ir pasižymi tam tikra moterų reprezentacija moksle, tačiau mažai kuo skyriasi nuo Europos „antireprezentacinio“ vidurkio 1999 m. (*Statistics in focus* 2001). Lietuvos moterys čiek tiek geriau reprezentuojamos aukštojo išsilavinimo sektoriuje. Čia moterų dalis sudaro 31 proc., tuo tarpu Europos vidurkis siekia 27 proc. su variacijomis nuo 9 proc. Vokietijoje iki 35 proc. Suomijoje. Valsitybinėse mokslo institucijose dalis moterų mokslininkų taip pat šiek tiek viršija Europos vidurkį: moterų dalis jose sudaro 37 proc., tuo tarpu Europos vidurkis siekia 34 proc., o Portugalijoje jis yra net 53 proc. Tarp Lietuvos moterų mokslininkų situacijos ir Europos vidurkio bendra yra tai, kad moterų skaičius žymus aukštosiose mokyklose, o kylant aukštesnio mokslo statuso link jis sunyksta. Profesoriaus vardą turinčių moterų dalis sudaro tik 10 proc. Lietuvoje, o Europos vidurkis yra 11 proc.

Kelias į akademią: vyrų ir moterų akademinės karjeros „žirkklės“

Kelyje į akademią ir mokslininko karjerą paprastai būna keli etapai. Tai – aukštojo išsilavinimo įsigijimas ir atėjimas į instituciją, susijusia su teorinių mokslo žinių „gamyba“ ar/ir empiriniais moksliniais tyrimais. Kaip ir visoje Europoje, Carinėje Rusijoje ir ikikarinėje Lietuvoje, mokslo raida paprastai vyko institucionalizuotuose aukštosiose mokyklose ir pavienėse laboratorijose, kurios savo ruožtu buvo susietos su įvairiomis nacionalinėmis bei tarptautinėmis mokslo bendrijomis, atitinkančioms mokslo šaką, ir universitetais. Šitaip vyko mokslinių atradimų ekspertizė ir institucionalizuotas mokslinio darbo pripažinimas. Paprastai mokslininkai neapsiribodavo tik moksliniais tyrimais ir diskusijomis uždarame mokslininkų rate, jie taip pat dalyvavo pedagoginėje veikloje aukštosiose mokyklose bei universitetuose.

Viena vertus, šitaip buvo užtikrinamas nuolatinis pačių mokslininkų pragyvenimo šaltinis, o kita vertus, naujų gabių mokslininko darbu studentų „rekrutavimas“.

XIX–XX a. mokslinė techninė revoliucija skatino tam tikrą mokymo proceso atskyrimą nuo pačių mokslinių žinių „gamybos“ proceso. Įvairiose šalyse kartu su naujų universitetų ir aukštųjų mokyklų kūrimu buvo steigiami mokslo tiriamieji institutai ir centrai, paprastai susieti su mokslinių atradimų pritaikymu praktiniams tikslams.

Tarybinių laikų visuotinio užimtumo ir planinės ekonomikos principai taip pat numatydavo planinį darbo jėgos paskirstymą, ir tai iš tikrųjų garantavo darbo vietos turėjimą po to, kai bus įgytas specialus profesinis išsilavinimas. Žmonėms, baigusiems aukštesniašias ir aukštesnias mokyklas, tokia garantija rodė, kad tam tikrą laiką būtinai reikėdavo atidirbti paskirtoje įmonėje, paprastai 2–3 metus, tai buvo vadinamasis paskirstymas. Taigi tarybiniais laikais kelias į mokslininko karjerą paprastai būdavo nulemtas po aukštosios mokyklos baigimo ir įgyvendinamas dviem būdais, būtent stojant į aspirantūrą arba ateinant į mokslą per praktiką, kuri taip pat numatydavo tolesnį mokymąsi aspirantūroje ir atitinkamai mokslinės disertacijos gynimą. Tad absolventė/-as turėjo galimybę pasilikti aukštoje mokykloje arba eiti į mokslo tiriamąjį institutą pagal paskyrimą ir užimti pareigas, atitinkančias jos/jo pirminę kvalifikaciją, paskui kopti profesinės mokslininko karjeros laiptais. Teoriškai ir praktiškai žmogus, orientuotas į mokslininko karjerą, galėjo įsijungti į akademinę bendruomenę bet kurio savo profesinio gyvenimo metu. Tarybinių laikų nenutrūkstamo išsilavinimo įsigijimo bei kvalifikacijos kėlimo praktika kartu su praktiškai garantuotu darbo vietos išlaikymu, taip pat ir akademijoje, turėjo ir teigiamų, ir neigiamų pasekmių. Viena vertus, mokslas galėjo pritraukti praktikus, jiems buvo suteikiama galimybė lavinti kūrybinį mokslinį potencialą ir plėtoti mokslinį pažinimą, o kita vertus, mokslo industrija „apaugdavo“ mokslinės darbo jėgos balastu, t. y. moksliniais darbuotojais, kurie greičiau minimaliai atlikdavo mokslą aptarnau-

jančio personalo pareigas negu kūrė naują žinojimą. Tokią „mokslinio balasto“ praktiką atliepdavo tai, kad žymi dalis aukštųjų mokyklų dėstytojų ir akademinų bei mokslo tiriamųjų institutų mokslinių darbuotojų neturėdavo mokslinio laipsnio. Be abejo, mokslinio laipsnio turėjimas dar negarantuoja mokslinės produkcijos kokybės, tačiau jis yra vienas iš svarbių objektyvių mokslininko potencialo rodiklių. Taip pat tas „mokslinis balastas“, užimdamas mokslininkų darbo vietas, riboja naujų jaunų mokslininkų atėjimą į aukštojo išsilavinimo bei mokslo tiriamąsias institucijas, jų profesinės mokslinės karjeros perspektyvas, o tai galų gale neigiamai paveikė aukštųjų mokyklų studijų bei mokslinės produkcijos kokybę. Jaunųjų specialistų tiesioginis paskirstymas į mokslo tiriamąsias institucijas praktiškai sunyko XX a. aštuntajame dešimtmetyje, kai socialistinėje visuomenėje prasidėjo pirmieji ekonominės stagnacijos požymiai ir buvo pradėta propaguoti tradicinę šeimos ideologiją. Įėjimas į akademinę bendruomenę susiaurėjo ir tapo prieinamas paprastai tik per aspirantūros studijas.

Šiuo metu doktorantūros studijos (tai naujai pavadintos aspirantūros studijos) yra praktiškai vienintelis kelias naujoms mokslininkų kartoms ateiti į mokslą. Kartu doktorantūros studijas galima nagrinėti ir kaip būdą pratęsti studentišką gyvenimą su santykinu ekonominiu stabilumu keleriems metams, ir kaip legalų būdą migracijai į Vakarų per studijų mainų programas, tyrimo grantus ir pan. Turint omenyje mokslo reorganizavimą, kuris praktiškai užkirta kelią naujai darbo jėgai ateiti į mokslo industriją, galimybė išvažiuoti į užsienį su tikimybe ten įsitvirtinti labai patraukli daugeliui esamų ir būsimų Lietuvos doktorantų.

Kaip jau buvo minėta, Lietuvos statistiniai duomenys rodo, kad paskutiniaisiais XX-ojo amžiaus dešimtmečiais aukštąjį išsimokslinimą gavo daugiau merginų negu vaikinų. Tačiau dauguma merginų, gavusios aukštojo išsilavinimo diplomą, savo išsimokslinimą baigia. Pastaruosiu metu Lietuvoje moterų ir vyrų proporcija maždaug susilygina doktorantūros studijose, po jų moterų skaičius aukštesnėse mokslo pakopose ryškiai mažėja ir atitinkamai ryškiai didėja

jų vyrų dalis.

Mokslininkų struktūros lyčių disproporcijos pagrindinės priežastys yra tiek subjektyvaus, tiek objektyvaus pobūdžio. Veiksniai, skatinantys arba stabdantys profesinę moters karjerą, turi svarbią reikšmę profesiniams moters laimėjimams įvairiuose jos gyvenimo tarpsniuose. Kalbant apie subjektyvias priežastis, skatinančias arba ribojančias mokslininkės karjerą, tenka vėl sugrįžti į XIX ir XX a. pradžią, kai buvo konstruojamas tobulos žmonos diskursas, o kelias į akademią moteriai pasidarė oficialiai atviras.

Taigi XIX a. pabaigoje Lietuvos moters, kaip bet kurios moters – Rusijos imperijos subjekto, kelias į akademinį išsilavinimą prasidėdavo gavus tėvo, globėjo arba vyro leidimą mokytis. Atitinkamai individuali kelionė į užsienį bet kuriuo tikslu priklausė nuo asmeninio paso, kurį moteris galėjo gauti taip pat šeimai sutinkant. Moterys, siekiančios akademinio išsilavinimo ir nepriklausomo gyvenimo, paprastai sudarydavo fiktyvias santuokas su vyrais, kurie pritardavo būsimų žmonių interesams. Taip išteklėjusi moteris legaliai išsivadavo nuo savo tėvo ar globėjo valios, nepažeisdavo viešosios nuomonės bei įstatymų ir gaudavo oficialų leidimą profesinei karjerai.

Taigi akademinį išsilavinimą turinčios ir profesinę karjerą darančios moterys Lietuvoje, kaip ir visoje Rusijos imperijoje, skirtingai nuo Vakarų Europos moterų, paprastai buvo ištekėjusios. Peržiūrint žymių Lietuvos moterų pavardes matyti, kad šios tradicijos buvo laikomasi ir nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje. Paprastai moterys, užsiimančios profesionalia veikla – aktorės, rašytojos, dailininkės, mokslininkės ir pan., – turėjo dvigubas pavardes; prie mergaitinės pavardės buvo pridedama vyro pavardė. Šiandieninės Lietuvos moterys tekėdamos taip pat paprastai pasirenka vyro pavardę, kurios dažniausiai nekeičia ir įvykus skyryboms.

Šios tradicijos gyvavimas greičiausiai bus susijęs ne tik su tuo, kad lietuviškos pavardės forma nurodo moters šeiminių statusą, bet ir su tradicinės šeimos ideologijos, kuri numato, kad kiekvienas suaugęs žmogus turi sukurti šeimą ir turėti vaikų, dominavimu mūsų visuomenė-

je. Atitinkamai išsituokusi moteris, nepriklausomai nuo turimų vaikų skaičiaus, pasilikusi buvusio sutuoktinio pavardę, atitinka vieną iš svarbių tikros lietuviškos moters įvaizdžių viešosios nuomonės akyse ir šitaip daugeliu atvejų kur kas lengviau išvengia nemalonaus dalyko (kai aplinkiniai svarsto asmeninį gyvenimą) negu niekada netekėjusi moteris.

Dirbanti moteris, darydama karjerą, nuolat susiduria su vadinamuoju vaidmenų konfliktu, kuris gali būti nagrinėjamas kaip dinaminis šiuolaikinių lyčių santykių aspektas. Pavyzdžiui, gydytoja gali būti gerbiama kaip profesionali specialistė ir su ja bus elgiamasi atsižvelgiant į jos pareigas. Tačiau ji yra normatyvinių vaizdinių, susijusių su veiklos būdais, atitinkančiais jos lytį, vertinimo objektas ir turi įrodinėti, kad ji yra "tikra" moteris nepaisant išorinio prieštaravimo. Lyties požymiu čia naudojama tam, kad galima būtų galima suabejoti jos tinkamumu dalyvauti svarbiose profesionalios veiklos srityse, o jos profesionali veikla pasitelkiama tam, kad būtų galima suabejoti jos tinkamumu vykdyti žmonos ir motinos pareigas (West ir Zimmerman 1991).

Taigi lyčių santykiai tebėra kontroliuojami, ir šiuolaikinė moteris ateina į akademinę bendruomenę lydima įvairiausių prietarų išsilavinusios moters atžvilgiu. Profesinės karjeros pradžia, įskaitant ir doktorantūros studijas, sutampa su laiku, kai iš jaunos moters laukiama socialinio "moteriškumo" statuso patvirtinimo. Akivaizdu, kad tikro moteriškumo siekimas ir patvirtinimas paprastai nusakomas vyro ir vaikų turėjimo faktu. Taigi labai dažnai mokslinės ir šeiminės karjeros pradžia moters gyvenime susipina. Moteris mokslininkė turi įrodinėti, kad atitinka tiek tikros moters, "tobulos žmonos", sampratą, tiek ir mokslininkės/-o darbo kriterijus. Kartu ji turi priešintis, kad jos moteriškumas ir profesiniai sugebėjimai nebūtų nuvertinami, tad akivaizdu, kad "moteriškumo" siekimas dažnai nugalai profesinės karjeros siekimą.

Taigi profesinių ambicijų ir sugebėjimų lygis turi būti laikomas vienu iš pagrindinių veiksnių moters karjeroje. Tačiau pirmojo profesinių ambicijų ir sugebėjimų patvirtinimo, būtent

mokslinio laipsnio gynimo, paprastai laukiama iš vyro, o ne iš moters, ypač ištekėjusios. Todėl vyrai labiau orientuoti į mokslinio laipsnio gynimą laiku, ir pasiekia tai dažniau negu moterys. Moterys paprastai orientuotos aukoti profesines ambicijas ir galimybes vardan atsakomybės, pareigos šeimai. Dažnai jos atideda savo disertacijos rašymą ir gynimą neapibrėžtam laikui. Vadinasi, tik moterys, griežtai orientuotos į mokslininkės profesiją ir atitinkamai į profesinį patvirtinimą, randa asmeninį kelią siekdamas suderinti profesinį ir šeiminių gyvenimą arba atideda šeiminių gyvenimą, t. y. santuoką arba vaiko gimimą, kad apsigintų disertaciją laiku. Akivaizdu, kad tokio tipo moterys kol kas nėra dominuojančios Lietuvos moksle. Netiesioginę įtaką tam, be abejo, daro darbo vietos išsaugojimas akademijoje, praktiškai, nepriklausomai nuo individualaus mokslinio darbo rezultatų.

Neformalios mokslinės karjeros skatinimo praktikos lygis turi būti laikomas objektyviu veiksmu moters profesinės karjeros kelyje. Kasdienė patirtis rodo, kad aukštesnės akademinės pozicijos gavimui ir net jos profesinės veiklos įvertinimui moterims paprastai taikomi kur kas griežtesni reikalavimai negu vyrams. Iš moterų nelaukiama, kad jos sieks lyderio pozicijos, ir akademinė administracija paprastai nenagrinėja moters mokslininkės kandidatūros tarp pirmųjų kandidatų laisvai akademinėi pozicijai užimti.

Paslėpta moterų diskriminacija, priešinimas pokyčiams ir užtušotas neadekvačiai žemas moterų laimėjimų vertinimas sudaro gyvuojančių akademinų nuostatų turinį. Visos lygios ir demokratinės vertinimo bei atestacijos procedūros, deja, vyksta lyčių santykių nuostatų veikimo lauke. Ar tada reikia stebėtis, kad šiuos konkursus laimi vyrai? Švedės mokslininkės tyrė tarptautinių mokslo premijų skyrimo tvarką bei psichologiją, jos sukūrė dokumentinį filmą. Kad premiją gautų moteris, ji vidutiniškai turi pateikti dvigubai daugiau mokslo produkcijos ir savo tarptautinės veiklos bei pripažinimo įrodymų negu vyras, bet ir tai dar nieko negarantuoja... Taip neformali moters pristabdymo ir vyrų skatinimo mokslinei karjerai praktika

darą neigiamą įtaką moterų norui siekti aukštesnio mokslinio laipsnio, ir atitinkamai, akademinio vardo.

Moters mokslinė veikla gali būti nagrinėjama kaip tam tikro tipo kova už pripažinimą. Visu pirma moteris turi nugalėti savyje lyčių santykių stereotipus tikros moters prigimties atžvilgiu. Antra, būdama profesinės karjeros kelyje, ji turi nugalėti įsitikinimą, kad moterys yra geros iškeltų užduočių atlikėjos, bet nėra kūrybingos, taip pat jos netinka ir lyderio pozicijoms užimti.

Akademinės moters tapatumo studijos parodė, kad Lietuvos mokslininkės yra labai tradicinės. Savo prezentacijoje jos dažniau identifikuoja save su šeimos struktūra negu jų kolegės iš Vakarų ir net Centrinės ar Rytų Europos. Jų požiūris į save, pabrėžtas moteriškumas, ryški priklausomybė nuo vyrų kolegų nuomonės ir pan. leidžia teigti, kad greičiausiai dauguma Lietuvos mokslininkių lieka savo "lyties" vergėmis. Kartu Vakarų mokslininkų vyrų akimis Lietuvos mokslininkės yra adekvačios vyrų mokslininkų varžovės "darwinistinėje" kovoje už būvį (Žvinklienė 2003).

Vadinasi, moterų antiprezentaciją Lietuvos mokslo valdymo struktūrose lemia ne tiek žemas moterų mokslininkių ambicijų lygis, kiek moters mokslininkės diskriminacijos praktika.

Moters pilietybė ir diskriminacijos suvokimas akademijoje

Lietuvos politikai mėgsta pasigirti moterų ir vyrų lygybės idėja Lietuvos kultūroje ir dažnai nemato arba nenori matyti prieštaravimų tarp moterų ir vyrų lygių teisių dalyvauti valstybinio valdymo struktūrose ir tradiciškai konservatyvių požiūrių į moters vietą socialinėje visuomenės struktūroje.

Socialinė struktūra suprantama kaip santykių sistema, organizuojanti visuomenę į vieną visumą, į tai, kas išlaiko visuomenę kartu. Kita vertus, socialinė struktūra – tai hierarchijos tvarka organizuotų statusų, grupių, sluoksnių arba klasių visuma. Tai rodo, kad šie socialinės visuomenės elementai nėra lygūs galimybės naudotis socialinės sistemos turimais ištekliais atžvilgiu. Bū-

tina atsižvelgti į tai, kad individų ir grupių nelygybė yra pirminis socialinės struktūros rodiklis, ir jos kaip sistemos egzistavimas įmanomas tik todėl, kad yra nelygybė. Tačiau būtent nelygybės fakto pripažinimas lemia šiuolaikinės socialinės struktūros raidą bei pokyčius ir kartu skatina diskriminacijos metamorfozes.

Tai ar galima teigti, kad Lietuvoje, turinčioje teisinės lygybės tradiciją, siekiančią net XVI a. (Lietuvos Statutai), moterys buvo lygiateisės pilietės su vyrais dar XX a., kai lygių moterų ir vyrų teisių principas buvo įtrauktas ne tik į visas Lietuvos konstitucijas, bet ir įsigalėjo beveik visų pasaulio šalių įstatymuose? Akademinės moters situacijos istorinė-kultūrinė ir statistinė analizė aiškiai rodo, kad akademinę moterį, kaip ir bet kurios profesijos atstovę, galima drąsiai priskirti prie diskriminuojamos mažumos vienos profesinės bendruomenės rėmuose. Tačiau moters diskriminacija nėra tik Lietuvos akademinės bendruomenės ypatybė, tai yra kultūrinė tradicija organizuojant visuomeninį gyvenimą net esant visų piliečių lygių teisių ir galimybių įstatymui, ir ji būdinga ne tik Lietuvai. Pagal liberaliąją politinės teorijos tradiciją pilietybė apibūdinama trijų tipų teisių kategorijose; tai yra pilietinės, politinės ir socialinės teisės (Marshall 1964).

Pilietybės teisės užtikrina valstybės piliečiams būtiną garantijų minimumą lygiateisiškai dalyvauti politiniame, socialiniame ir ekonominiame visuomenės gyvenime. Šiuolaikinės socialinės pilietybės koncepcijoje moters diskursas įtraukiamas tik paskutiniais dešimtmečiais. *Pilietybės sąvokos analizė* remiantis feministinės minties pozicijomis parodė, kad plačiai paplitęs pilietybės supratimas – teisių, pareigų, socialinio kontrakto ir dalyvavimo visuomeninėje sferoje požiūriu – visiškai neapima moterų kaip piliečių, lygiaverčių su vyrais. Valstybės subjektas, t. y. pilietybė suskirstyta pagal žmogaus lytį (Paterman 1988), etninę kilmę ir rasę (Anthias and Yuval-Davis 1992). O tai rodo, kad iš tikrųjų moterys savo šalyse neturi visavertės socialinės pilietybės (Squires 2000).

Jau pats diskriminacijos fakto pripažinimas viešojo diskurso arba tik individualios pasaulėžiūros lygmenyje parengia dirvą teigiamas po-

kyčiams moters lygių galimybių link, ar būtų tai viešoji, ar privačioji gyvenimo sfera. Diskriminacijos suvokimas priklauso nuo socialinio konteksto, kuriame vyksta individo profesinis ir privatus gyvenimas; tai rodo, kad jis labai priklauso nuo asmeninės patirties.

Tyrimas rodo, kad doktorantūros lygyje moteris paprastai dar nesuvokia sėlinančios profesinės diskriminacijos, nors neretai jaučia ir išgyvena tam tikrą diskomfortą, matydama santykinai lengvesni kolegų doktorantų kelią. Tačiau ji dar tiki ir siekia savo perspektyvos, o savo profesinius sunkumus sieja greičiau su dabartine situacija, tiek bendrai su Lietuvos mokslo situacija, tiek ir su jaunų mokslininkų situacija atskirai, negu su bendra moters diskriminacijos praktika.

„Lietuvoje labai sunku, būtent jauniems žmonėms, nes dalykiškumo yra mažai... daugiau kažkokių psichologinių intrigu, „atsigrojo“ ant jaunesnių žmonių.“ (mot., 29 m., soc. m. doktorantė, Lietuva).*

Greičiausiai jaunosios mokslininkų kartos problemos yra bendros visoms po-socialistinėms šalims, išgyvenančioms ekonominę recesiją, apėmusią Rytų ir Centrinę Europą po pokyčių. Tačiau, ko gero, jas gali suvokti tik tos vidutinės kartos mokslininkai, kurie aktyviai dalyvauja tarptautiniame moksliniame gyvenime ir palaiko „senosios“ akademijos tradicijas, pan. jaunesniosios mokslininkų kartos ugdytas, todėl sunkiai išgyvena tam tikrą stagnaciją, apėmusią „vietines“ akademijas.

„Pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria dabartinė jaunoji mokslininkų karta, yra tai, kad nėra to, ką mes vadiname kritiškai nusiteikusių intelektualo ir akademiško role visuomenėje, tai, kas būdinga, tarkim, Vakarų šalims. Jų (t. y. jaunų žmonių) tiesiog neįsileidžia į akademiją, jų neįsileidžia į universitetus, jų neįsileidžia į kitas aukštąsias mokyklas – tai ir yra pagrindinė problema... Kritinio individualisto, bepročio individualisto, metančio iššūkį – pas mus tokių nėra.“ (mot., 45 m., filologė, dr., be pilietybės, gyvenanti Latvijoje).

Statistinis moterų ir vyrų pasiskirstymas doktorantūroje yra tolygus. Tad šį laikotarpį no-

risi pavadinti mokslinės karjeros „aukso amžiumi“. Bendri doktorantūros studijų reikalavimai iš esmės nesukuria dirvos lyčių santykių diskriminacijai. Lyčių santykių diskriminacijos veiksnys galėjo daryti poveikį tik stojant į doktorantūrą. Iš doktorantės/-o reikalaujama laiku išlaikyti egzaminus, laiku pateikti mokslinio darbo ataskaitas, dalyvauti jaunųjų mokslininkų konferencijose ir pan. Taigi ne tik doktorantai, bet ir doktorantės doktorantūros studijas paprastai išgyvena kaip asmeninių laimėjimų ir pripažinimo stadiją. Tuo labiau, kad doktoranto statusas numato ekonominę lygybę siekiant mokslinio laipsnio.

„Tiek vaikinai, tiek merginos doktorantės gauna vienodą stipendiją ir vienodai, jeigu nori, randa grantų ir panašiai. Galbūt toje senesnėje akademinėje aplinkoje yra daugiau tokių stereotipų, kad vyras yra vyras ir panašiai. Tarp jaunų mokslininkų doktorantų lygmenyje gana geranoriška aplinka. Jeigu ten vienas kito nemėgsta, tai ne dėl to, kad yra moteris ar vyras, o tiesiog nemėgsta“ (vyr., 29 m., philos. m. doktorantas, Lietuva).

Taigi lyčių santykių diskriminacija akademijoje doktorantūros lygmenyje nėra reflektuojama tarp doktorantų. Kartu doktorantai pripažįsta, kad Lietuvoje moterys yra išnaudojamos ir tam tikra moterų diskriminacija akademijoje egzistuoja. Tačiau jeigu vyrai tai suvokia kaip kažkokią mitologinę diskriminaciją, būdingą tarybiniais laikais ir palikusią savo pėdsakus galbūt vyresniosios mokslininkų kartos mąstyme, tai moterys, pripažįsta ir bendrą moterų diskriminaciją, ir jos transformacijas visuomenėje.

„Moterys diskriminuojamos ir ekonomiškai, ir kultūriškai. Ta kultūrinė diskriminacija buvo ir tarybiniais laikais tokia pati, tik galbūt skirtingos buvo jos formos, pvz., niekas negalėjo spausdinti laikraštyje nuogos moters nuotraukos ar dėti reklamos su baisiai seksualia moterimi ir pan., bet tie visi įvaizdžiai apie tai, kad moteris turi daryti tai ir tai, jie egzistavo.“ (mot., 29 m., soc. m. doktorantė, Lietuva).

Kartu susidaro įspūdis, kad jaunos mokslininkės neskiria didelės svarbos moterų diskri-

* Informančių ir informantų kalba netaisyta (red. past.).

minacijai akademijoje – tai suvokiama kaip įprasta kultūros norma, kuri kol kas lyg ir nedaro esminės įtakos asmeniniam profesiniam gyvenimui.

“Moterų diskriminacija akademijoje egzistuoja, bet ji yra savito pobūdžio, ji vadovaujama darbą dažniausiai bus paskiriamas vyras, o šiaip yra darbo laisvė, ką nori rašyk, kur nori spausdink, ir spausdina, kur nori, važiuok – ir važiuoji...” (mot., 32 m., soc. m. doktorantė, Lietuva).

Šiuolaikinių doktorantų karta turi daugiau judėjimo laisvės palyginti su tuo, ką vidutinės ar vyresniosios kartos mokslininkai turėjo jaunystėje, kai jų mokslinis mobilumas, ypač į užsienį, priklausė nuo vietinių partinių organizacijų ir mokslinių tarybų leidžiamų nutarimų. Šiuo metu dalyvavimas įvairiuose tarptautiniuose moksliniuose renginiuose labiausiai priklauso tik nuo asmeninių pastangų susirasti informacijos ir pateikti konkurencingą aplikaciją grantui gauti.

Teoriškai jaunėji mokslininkai turi daugiau galimybių tiesiogiai įsijungti į tarptautinę mokslinę bendruomenę negu šiuometiniai vidutinės ar vyresniosios kartos mokslininkai. Jaunųjų mokslininkų parengimas plačiai finansuojamas, tuo tarpu pirminis susižavėjimas nepažįstamais mokslininkais iš Rytų ir Centrinės Europos išblėso. Šiuo metu manoma, kad šių šalių mokslininkai jau gali patys finansuoti savo dalyvavimą tarptautiniuose mokslinių žinių mainų renginiuose. Taigi vidutinės ir vyresniosios kartos mokslininkų mokslinį mobilumą riboja ne tiek užsienio kalbų mokėjimas arba mokslinės produkcijos adekvatumas tarptautiniams reikalavimams, kiek jų ekonominis pajėgumas.

Taigi dabartiniai jaunieji mokslininkai statuso diskriminaciją, kuri paprastai būna tiesiogiai susijusi su amžiumi, akademijoje gali kompensuoti didesniu moksliniu mobilumu. Tačiau yra didelė tikimybė, kad vieno tipo diskriminaciją pakeis kito tipo diskriminacija.

“Ten diskriminuojama dėl tautybės, dėl to, kad aš esu iš Rytų Europos, tai su manimi galima ir nesiskaityti. Tai ypač pasireiškia vasaros mokyklose ir ypač tada, kai jos vyksta ne Rytų Europos šalyse” (mot., 32 m., soc. m. doktorantė, Lietuva).

Taigi mūsų mokslininkės, ir ne tik jaunimas, bendradarbiaudamos su Vakarų mokslinėmis institucijomis, gali išvengti tradicinės mūsų kraštams lyčių santykių diskriminacijos, tačiau susidurti su etnonacionaline diskriminacija. Vidutinės kartos mokslininkai paprastai nemato nei šiandieninės moterų diskriminacijos, nei pagrindo jai atsirasti. Tačiau pripažįstama, kad tam tikri stereotipai moters atžvilgiu egzistuoja, bet kaip socialinis reiškinys moterų diskriminacija dažniausiai nukeliama į praeitį.

„Vyro ir moters lygybė yra daugiau moralinė, tai etikos problema, bent jau mūsų visuomenėje. Lietuvoje nėra pagrindo atsirasti, egzistuoti nelygybei, čia priklauso nuo žmonių, nuo požiūrio į gyvenimą, nuo savybių... Lietuvoje moteris diskriminacijos gali išvengti, tai personalinė problema, nes jeigu moteris, bet kuris žmogus pajunta, kad yra engiamas, ujamas, jis turi galimybę tas problemas spręsti, nutraukti tuos santykius; darbą susirasti galima, galimybę įgyti išsilavinimą ji turėjo ir pan. Aš manau, kad bet kuris žmogus yra diskriminuojamas tiek, kiek jis pats leidžiasi diskriminuojamas.“ (vyr., 35 m., technologijos m. dr., Lietuva).

Apskritai vidutinės kartos vyrų nuomonė apie moterų diskriminaciją apsiriboja moters personalija, jos klaidingu suvokimu ar padidintu jautrumu gyvenimo realijoms.

“Nemanau, kad vyrams teikiama kokia nors pirmenybė akademijoje, tačiau kai kurios moteris skundžiasi, kad jų nevertina, bet tai priklauso nuo pačių moterų charakteristikų”. (45 m., filosofas, dr., Lietuva)

Tarp akademinių vyrų nuomonių yra net tokių, kad apskritai moterų ir vyrų lygybės klausimo iškėlimas ir įtraukimas į politinę šalių darbotvarkę vertintinas labai neigiamai. Tokia nuomonė tikriausiai susiklosčiusi dėl socialistinio “moters klausymo” ideologijos praktikos, kuri vis dėlto sukūrė tam tikras sąlygas profesiniam moters gebėjimui konkuruoti su vyrais, o tai, ko gero, dažnai sukelia prieštaravimą su asmeniniu konservatyviu požiūriu į moters aktyvumą viešojoje sferoje.

“Tai, kad kai kurios moterys gauna mažesnius atlyginimus arba užima žemesnius administracinius postus, dar neįrodo, jog moterys yra diskriminuojamos. Aš, pavyzdžiui, žinau pakankamai savo amžiaus mo-

terų ir Rytuose, ir Vakaruose, kurios uždirba daugiau ir užima aukštesnius postus negu aš. Tai greičiau 'socialinio ir politinio kapitalo' tema, o ne lyčių santykių dalykėliai." (vyr., 37 m., soc. m. dr., Rusija).

Taigi galima teigti, kad akademiniai vyrai paprastai nereflektuoja moters diskriminacijos atvejų akademijoje, nors pripažįsta, kad tam tikri stereotipai moters atžvilgiu, tarp jų ir dėl profesinės veiklos, visuomenėje egzistuoja. Refleksijos į moterų diskriminacijos reiškinį stoka yra susijusi su moterų ir vyrų lygybės diskursu, kuris turi įtakos atvirosios diskriminacijos atvejų mažinimui arba net pašalinimui. Kita vertu, lyčių santykių aspektas praktiškai neturi neigiamos įtakos karjerai, kurią daro akademinis vyras, net atvirkščiai, nes viešojoje sferoje egzistuoja pirmenybės vyrui teikimo diskursas. Atitinkamai net moters diskriminacijos visuomenėje pripažinimas paprastai neperkeliamas į savo profesinę grupę. Moters diskriminacijos akademijoje pripažinimas nusako savo lyčių santykių privilegijos kopti karjeros laiptas pripažinimą, o tai tiesiogiai sukelia prieštaravimą tarp moterų ir vyrų lygių teisių diskurso ir asmeninių statusinių laimėjimų pagrįstumo.

Vidurinės mokslininkų kartos profesinis patyrimas leidžia atvirai kalbėti apie akademijoje egzistuojančią moterų diskriminaciją. Beveik kiekviena iš apklaustųjų moterų buvo susidūrusi su seksizmu akademijoje.

„Bent jau mūsų vyrai, jie vis tiek turi tas senas tradicijas ir akademinės moteris turbūt sunkiai 'virškina'. (43 m., sociologė, dr., Lietuva).

arba

„Iš viso labai neigiamai žiūrima į moterų laimėjimus, yra net nuostata, kad moterys nerašo pačios, aš neseniai sužinojau, kad už mane viską rašo mano vyras.“ (mot., 40 m., fil. m. dr., Lietuva).

Tačiau apie vyrų priekabiavimą išdrįso prabilti tik viena iš jų.

„Vyrai dažnai priekabiauja, tačiau tai ir jiems, ir kai kurioms moterims atrodo normalu. Moteriškumo pagedautina turėti kuo mažiau, nes priekabiaujama, nors vyrai ir nesuvokia, kad priekabiauja, jiems tai atrodo geros elgsenos norma, pvz., apkabina, pasako kokį nešvankų komplimentą.“ (mot., 40 m., fil. m. dr., Lietuva).

Vienintelė šio reiškinio refleksija dar kartą patvirtino, kad tradiciniai stereotipai moters ir vyro santykių atžvilgiu yra giliai įsitvirtinę viešajame diskurse, o tai, savo ruožtu, apsunkina ir pačios diskriminacijos suvokimą, ir jos kriterijų išskyrimą.

„Aš negaliu teigti, kad moterys yra atvirai diskriminuojamos, tačiau jos vertę visada bandoma sumažinti, tai daro net pačios moterys jau užėmusios aukštesnes pareigas.“ (42 m., humanitarė, pedagogė, Lietuva)

arba

„Aš jau per daug žinau statistikos, kad apie tai kalbėčiau. Ir tie patys darbo užmokesčiai, ir tos pačios galimybės kopti karjeros laiptais, ir tas pats pripažinimas, ir tas pats elementariausias dalykas – pasakyti jai „ačiū“ už atliktą darbą ir t. t. ir t. t.“ (43 m., sociologė, dr., Lietuva).

Diskriminacijos diskurse pastebimi moterų ir vyrų atsakymuose pasikartojantys nuolatos pagrindiniai du elementai, susiję tarpusavyje. Tai – subjektyvūs moters vertinimo rodikliai, kurie atitinkamai daro įtaką objektyviam vertinimo lygiui; tai yra jos pozicija profesinėje struktūroje. Tačiau visuose vidutinės kartos mokslininkų atsakymuose moters lytis perteikiama kaip diskriminuojantis veiksnys.

„Moterų diskriminacija akademijoje yra: vyrai mieliau priimami į darbą, jiems mieliau suteikiami aukštesni vardai“ (mot., 40 m., fil. m. dr., Lietuva).

Viena vertus, vidutinės kartos akademinės moterys, paprastai jau turinčios asmeninį patyrimą, susijusį su moters profesinę karjerą skatinančiais ir stabdančiais veiksniais, kita vertus, įgijusios profesionalios refleksijos į socialinius reiškinius įgūdžių, dažnai suvokia moterų ir vyrų lygių teisių diskurso įtaką socialinės realybės įvertinimui.

„Norint suprasti, kad egzistuoja moterų diskriminacija, reikia dar dviejų trijų kartų ir tik tada kas nors pasikeis teigiama linkme moters atžvilgiu.“ (42 m., dr., sociologė/ politologė, Rusija/Vokietija).

Kita vertus, šiuo metu galbūt svarbus ne pats moterų diskriminacijos fakto pripažinimas, kuris tam tikra prasme jau tapo viešojo

diskurso dalis, bent akademinės bendruomenės rėmuose, bet sugebėjimas jį pritaikyti praktikoje. Atrodo, kad vadinamieji feministiniai argumentai, kuriais moterų diskriminacijos faktai nustatomi ir šalinami, dar nepasiekė Lietuvos akademinės bendruomenės, tačiau Vakaruose, bent Šveicarijoje, jie jau nefunkcionuoja, ir moterys, saugodamos savo karjerą, taip pat jau vengia viešai kalbėti apie tai.

„Geriausias pavyzdys – mes turėjome išrinkti profesorių. Čia buvo atitinkamo lygio bendradarbis, vyras. Jis sistemingai nematė moterų darbo, nevertino jo, jeigu ne blogiau. Jeigu aš būčiau įrodinėjusi kitiems vyrams bendradarbiams, kad mes negalime išrinkti to vyro todėl, kad jis yra mizoginistas, niekas manimi nebūtų patikėjęs, kiekvienas sakytų: tu čia su savo feministine analize. Ir aš tariu sau: gerai, imamės bendrųjų argumentų. Tai žmogus, kuris naudojami kitų atliktais parengtais ir nematomais darbais. Ir kiekvienas sutinka, nėra daugiau diskusijų, priimta, ir reikalas užbaigiamas. Taip, tai yra mano patirtis. Jeigu aš sakau, ach... todėl, kad moteris... aš turiu sakyti, todėl kad bendrai. O tai taip pat yra ir diskriminacijos politika.“ (42 m., fil. dr., sociologė, Šveicarija).

Praturtinti vaizdinį apie savo profesinės bendruomenės gyvenimą visada padeda žvilgsnis iš šalies. Tai – kolegų, kurių socializacija vyko ir vyksta kitame socialiniame kontekste, nuomonė. Vakarų mokslininkai, kalbėdami apie moterų diskriminaciją Centrinės ir Rytų Europos akademijoje, akcentą nuo moterų ir vyrų lygių teisių pažeidimų perkelia į dideles moterų galimybes šiose šalyse ir sieja tai su socializmo laikotarpiu.

“Man susidaro įspūdis, kad tam tikra prasme socializmas davė žymiai daugiau galimybių Rytų Europos, bent Bulgarijos, moterims, negu jų turėjo moterys Vakaruose. Ar jos lygios su vyrais, ar ne tokios galingos, nes jų nėra daug pagrindinėse pozicijose? Tačiau atsižvelgdama į savo šveicarišką patirtį, manau, kad žymiai daugiau moterų pagrindinėse pozicijose yra Rytuose negu Vakaruose“. (vyr. 56 m., prof., etnologas, Italija)

Tokiai vyrų nuomonei iš esmės pritaria ir moterys, kartu pabrėždamos ir kokybinius mokslininkų įvertinimus.

“Tikriausiai, kad moterys, „rytietės“ yra labiau pasitikinčios savimi negu „vakarietės“. Savęs kaip moters prezentacijoje moterų vertybės neatrodo man tokios centrinės kaip Vakarų šalių moterims. Jos geriau pasipriešina vyrams negu Vakarų moterys. Tam tikrą subordinaciją vyrui aš matau daugiau Vakaruose negu Rytuose.“ (41 m., prof., antropologė, USA)

Taigi išorinė moters diskriminacijos refleksija, t. y. iš akademinų vyrų arba užsieniečių pozicijų, sumažina moters diskriminacijos mąsto suvokimą šiandieninei Centrinės ir Rytų Europos, taip pat ir Lietuvos, visuomenėje bei akademijoje. Tuo tarpu vidinė refleksija, t. y. iš akademinų moterų pozicijų, paprastai pripažįsta įvairių lygių moters diskriminacijos praktikos kasdienybę tiek visuomenėje, tiek akademijoje.

Tad svarbiausia “paguodžianti” išvada, kurią galima padaryti iš interviu analizės, yra tai, kad visos mokslininkės nėra visavertės nei savo profesinės bendruomenės, nei savo šalių pilietės. Tačiau, ko gero, Lietuvos mokslininkės, kaip ir visos Centrinės ir Rytų Europos mokslininkės, yra daugiataisiškesnės pilietės negu jų kolegės iš Vakarų.

Išvados

Remiantis nelabai gausiais Europos moterų istorijos darbais galima spręsti, kad moters istorija yra permanentinė kova, kurią sukelia moters išstūmimas iš vadinamosios viešosios sferos į privačią. Kita vertus, pačios moters, nors jų visada yra mažuma, nuolatos veržiasi kaip tik priešinga linkme: iš privačiosios sferos į viešąją. Pagrindinis jų įrankis šioje kovoje – išsilavinimas.

Nuo Antikos laikų būtino ir galimo moters išsilavinimo bei saviraiškos ribos gerokai paplatėjo. Atitinkamai mizoginija įgavo kur kas subtilesnes formas ir apraiškas. Šiuo metu ji nusakoma neformalia moters diskriminacijos praktika apskritai ir moters antireprezentacija valdymo struktūrose konkrečiai.

Lietuvos, kaip ir Centrinės ir Rytų Europos šalių visuomenės tradicionalizmui, būdinga tai, kad apskritai trūksta supratimo apie moteris kaip subordinuotas vyrui ar kaip antros rūšies pilietes. Iš esmės dėl to galima kaltinti ir

tradicinę patriarchalinę kultūrą, ir socializmo laikotarpį, dėl kurio moterų lygiateisiškumas buvo oficiali valstybinė ideologija. Tuo tarpu praktikoje moters ir vyro lygios galimybės dažnai buvo ribojamos prisidengiant tradicine kultūra, t. y. tariamai prigimtinių moters ir vyro teisių bei pareigų skirtumu.

Šiuo metu keletas moterų, užimančių aukštas pareigas valstybinėse ir komercinėse institucijose visose Centrinės ir Rytų Europos šalyse yra sektina išimtis iš bendrosios moters diskriminacijos praktikos liberalizmo sąlygomis. Net priimtas Lietuvoje (kol kas vienintelėje iš visų Centrinės ir Rytų Europos šalių) vyrų ir moterų lygių teisių ir galimybių įstatymas dažniausiai yra tik deklaratyvus dokumentas. Tačiau jo atsiradimą, neminant svarbiausios priežasties – Lietuvos siekimo įstoti į Europos Sąjungą, reikia vertinti kaip teigiamą poslinkį moterų ir vyrų lygiateisiškumo principo įgyvendinimo link.

Šiuolaikinės mokslininkės padėtis visuomenėje tam tikra prasme yra intelektualios krikščioniškosios tradicijos suformuoto požiūrio į moterį, ir iš dalies į išsilavinusią moterį, tąsa. Moteriai, nepriklausomai nuo jos šeiminių ir

ar profesinio statuso viešajame diskurse, yra apibrėžtas tarnaitės arba, šiuolaikiškai kalbant, pavaldinės vaidmuo.

Mokslas iki šiol yra asocijuojamas su vyriškuoju pradū, tačiau mokslo raidai reikia daug pagalbininkų, todėl ir į moteris moksle buvo ir yra dažniau žiūrima kaip į gerai parengtą pagalbinį aptarnaujantį personalą, o ne į kaip visavertį kūrėją. Taip buvo ir yra tęsiama moters profesinės vertės sumažinimo praktika, o tai daro įtaką tam, kaip moteris vertina save; tai apsiliepia ir jos karjeros ambicijų lygiui. Taigi dažniausiai akademinė moteris tebeturi būti lyčių santykių stereotipų auka ir vergė.

Dėl neformalios diskriminacijos ne iki galo išnaudojamas kūrybinis akademinės moters potencialas. Tokia neracionalaus ekonominių investicijų naudojimo intelektiniam kapitalui ugdyti situacija galėjo tenkinti Lietuvą tarybiniais laikais, kai iš esmės ji nebuvo atsakinga už savo ekonomines išlaidas. Tačiau ar nepriklausoma Lietuva, žengianti demokratizacijos link, turi ekonominių išteklių, nekalbant apie dorovinių diskriminacijos aspektą, šios tradicijos tęstinumui išlaikyti?

Literatūra

Anthias F., Yuval-Davis N. 1992. *Racialized Boundaries*. London, N.Y.: Routledge.

Dagyte I., Voverienie O. 1995. Women and Science in Lithuania, in *Lithuania: Women in the Changing Society*, Report compiled by Lithuanian non-governmental women's organizations, to be presented at the UNO 4th Women's World Conference, in Beijing, 1995, pp. 26-27.

Kavolis V. 1992. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas.

Marcinkevičienė D. 1999. *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Vaga, p. 74–80.

Marshall T.H. 1964. *Class, Citizenship, and Social Development*, Doubleday Co, New York.

Naujasis testamentas. Pirmasis laiškas Timotiejui. Išleido The Gideons International.

Novelskaite A. 2002. "Women in Scientific Community in Lithuania in 1990- 2000: Interrelations Between Female Involvement Trends and Alterative Social Surroundings", *The Development of Democracy in Baltic States*, Materials of the 1st Conference "Baltic Readings", Biržai, May 4-5, 2002, p. 53.

Paterman C. 1988. *Sexual Contract*, Polity Press, Cambridge, Ch.1.

Роџерцов Г. Г. - Почепцов Г.Г. (2001), *Имиджелогия*. М.: Рефл-бук, К.: Ваклер. С. 437.

Račiūnaitė R. 2000. Moteris inteligentė tarpukario Kaune. Socialinė tikrovė ir subjektas // *Socialinio žinojimo problemos globalioje žinių rinkoje*. Konferencijos pranešimų medžiaga - Vilnius, p. 34– 37.

Statistics in focus. Science and Technology, Theme 9 – 7/ 2001. EUROSTAT

Squires J. 2000. The State in (and of) Feminist Visions of Political Citizenship // *The Demands of citizenship*. Ed. by Catriona McKinnon, Iain Hampsher-Monk, - London-New York: Continuum, p. 35-50.

Taljūnaitė M., Žvinklienė A. (2001), *Mainstreaming and Academia // Feminizmas, visuomenė, kultūra: VU, (3)*, p. 94-106.

Tereškinas A. 2001. *Kūno žymės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*. Baltos lankos, p. 79–92.

Utrio K. 1998. *Ievos dukterys. Europos moters ir šeimos istorija*. Vilnius: Tyto Alba, p. 165–199.

West C., Zimmerman D. 1991. *Doing Gender* (1987), Lorber J., Farrell S. (eds.). *The Social Construction of Gender*, Sage Publications, p. 13–37.

Žvinkliene A. 1999. 'Neo-Conservatism in Family Ideology of Lithuania: between West and the former USSR // Bridger S. (ed.). *Woman and Political Change: Perspectives*

from East-Central Europe, Macmillan, p. 135–150.

Žvinkliene A. 2003. Representation Without Power: Academic Women in Lithuania. // Giordano Ch., Henseler D., Zvinkliene A., (eds.), *The Baltic States: Social and Cultural Landscapes*, Interfaculty Institute of East and Central Europe, University of Fribourg, forthcoming.

Summary

Woman's Way to Academia: Past and Present

The main idea of the article to show that the practice of legal "equal rights" even enlarged by concept of "equal opportunities" entails more dissembled and sophisticated forms of women's discrimination, and therefore gender has remained under the control of public discourse. In spite of society's democratisation, the development of gender ideology remained in the frame of Christian structure: *a woman is a servant of a man*. Women on the top of social hierarchy, regardless of positive changes towards women's representation here, were, and are rather an exception than a rule. Sociological analysis of this social phenomenon is based on case study of women in science in Lithuania from a historical-cultural perspective and recent qualitative research data on academic women. Academic women indicate women who are teaching and/or pursuing scientific research in universities and/or scientific research institutions.

Social history may be regarded as a permanent struggle between woman's exclusion from the so-called public sphere by pushing her towards a private sphere on the one hand, and woman's strife for inclusion in the public sphere on another hand. The main instrument of this struggle is access to education. Social factors influencing the number of women in science are the public attitudes concerning the standard of sufficient education for a woman, and how science - its branches, its specialization, namely research and/or teaching - is associated with a female carrier.

Despite the trend towards the so-called feminization of definite disciplines, mostly in humanities and social sciences that has a long historical tradition, science is after all a highly masculine activity also, with still visible divisions between *masters and servants* from a gender perspective. The leadership in academy remains in the frame of the "*old boys network*", and the most academic women remain *slaves of gender* that precludes them from leadership in academy as well. *Slaves of gender* means that women prefer/are compelled to follow traditional gender patterns that prescribe them main duties in the private sphere.

Solution of socialistic "Women's question", that is implementation of the principle of equality between women and men does not achievement of the last generation. The equal rights of individual choice to vote, education, profession, etc. are executed by several generations of Lithuanians, and hence, became an inherent part of the public discourse. That is why the fact of informal women's discrimination is often perceived as a norm of existing culture or at least non-actual social issues.

A short English version of women's status in science of Lithuania from a historical-cultural perspective is presented in the article of Alina Zvinkliene "Representation Without Power: Academic Women in Lithuania", in Ch.Giordano, A.Zvinkliene, D. Henseler D. (eds.), *The Baltic States: Looking at Small Societies on Europe's Margin*, University Press Fribourg Switzerland, 2003, and it's electronic version in the online journal *Kleja* on website of Vilnius University Gender Studies Center <http://www.moterys.lt>, *Kleja no.4*.

Įteikta 2002 10 15

Pateikta spaudai 2003 07 04

Socialinių tyrimų institutas

Saltoniškių g. 52, Vilnius

El. paštas: zvinkliene@skynet.lt